ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

Інтернет-
підтримка

Українська мова

ДЛЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
З ПОГЛИБЛЕНИМ ВИВЧЕННЯМ ФІЛОЛОГІЇ

9 клас

Українська мова
9

Українська мова

ДЛЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ З ПОГЛИБЛЕНИМ ВИВЧЕННЯМ ФІЛОЛОГІЇ

Підручник
для 9 класу
загальноосвітніх
навчальних закладів

9 клас

Харків
Видавництво «Ранок»
2017

УДК 373.5:811.161.2+811.161.2(075.3)
ББК 81.2Укр-922
У 45

У 45 **Українська мова** для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням філології : підруч. для 9 класу загальноосвіт. навч. закладів / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. — Х. : Вид-во «Ранок», 2017.

УДК 373.5:811.161.2+811.161.2(075.3)
ББК 81.2Укр-922

Інтернет-підтримка
Для користування електронними матеріалами до підручника увійдіть на сайт interactive.ranok.com.ua

Служба технічної підтримки:
тел. (057) 719-48-65, (098) 037-54-68
(понеділок–п'ятниця з 10:00 до 18:00)
E-mail: interactive@ranok.com.ua

© Караман С. О., Горошкіна О. М.,
Караман О. В., Попова Л. О., 2017
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2017

Дорогі дев'ятикласники!

У цьому навчальному році на уроках української мови ви продовжите опановувати синтаксис — цікаву науку про словосполучення й речення. Вам відкриє свої таємниці складне речення. Ви навчитеся доречно використовувати в мовленні складносурядні, складнопідрядні, безсполучникові, складні багатокомпонентні речення. Уміння правильно користуватися ними допоможе вам аргументовано доводити власні думки під час виступів, виконання письмових робіт, пошукових завдань.

Нові знання допоможуть вам удосконалити мовлення, глибше пізнати правила спілкування, відчути себе освіченою, упевненою людиною, здатною за допомогою мови виявити якнайкраще свої здібності в будь-яких життєвих ситуаціях.

Запрошуємо вас до співпраці! Пропонуємо разом міркувати, аналізувати, робити висновки.

Підручник допоможе вам розвивати навички читання й письма, слухання й говоріння. Ви будете працювати під керівництвом учителя, самостійно, у парах і групах. Сподіваємося на те, що вам сподобаються рубрики «Буду я навчатись мови золотої», «Практикум», «Спілкування», «Культура мовлення», зацікавлять творчі завдання, стануть корисними додатки.

Тож, до роботи! Успіхів вам у пізнанні мови — мови рідної країни!

Автори

ВСТУП

§ 1 РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ. УКРАЇНСЬКА МОВА У СВІТІ

І там, де звучить рідна мова,
Живе український народ.

В. Сосюра

1 Прочитайте епіграф до теми, запишіть його в зошити. Чи погоджуєтеся ви з думкою, висловленою письменником? Висловте власні міркування з порушеної проблеми.

2 Запишіть і прокоментуйте вислови.

1. Українська мова не вчора придумана. Вона не сирота, має слов'янську родину й світову славу. (*Д. Павличко*)
2. Мова є вмістилищем усього сутнісного, вона безпараметрісна, кордони її ніколи не збігаються з географією. (*П. Мовчан*)
3. Світ Божий великий, і складається з окремих народів чи націй, і кожен народ — окреме закінчене ціле. І в тому й краса всесвіту, що народи зберігають окремішність. Як на пишній луці кожна окрема квітка має свій окремий колір і запах. (*І. Огієнко*)
4. Для мене мови народів — як зорі на небі. Я не хотів би, щоб усі зорі злилися в одну величезну, на півнеба, зірку. Для цього є сонце. Але хай сяють і зорі. Хай у кожної людини буде своя зірка. (*Р. Гамзатов*)
5. Творіть, пишіть, вигадуйте і — головне — говоріть українською! Це й буде тим внеском, який може зробити кожен з нас. (*Р. Кушнарьов*)

3 Оберіть за бажанням роль журналіста або респондента. Журналісти пропонують три-чотири запитання з теми «Розвиток української мови».

Буду я навчатись мови золотої

Національна мова з'являється не відразу, не раптово, її становлення триває сотні, а то й тисячі років. Численні покоління формують мову, розвивають її, збагачують, удосконалюють, наповнюють власним життєвим досвідом, пристосовують до свого менталітету, до природного оточення, до мінливих умов життя. Мова — продукт тривалого історичного розвитку народу.

Звичайно, за цей час українська мова зазнавала різних сторонніх впливів. Для неї не минулися безслідно і грецька колонізація Чорноморського узбережжя, і нуртування скіфських племен, і вторгнення готів на південь України в III–IV ст., й існування могутньої гунської імперії в IV–V ст., і жорстоке панування тюркомов-

них аварів (літописних обрів) у VI–VIII ст., і зіткнення з хозарами, уграми, печенігами впродовж VIII–X ст. Щось в українській мові залишилося від мов цих народів і племен, щось привнесли в неї старослов'янська, польська, білоруська мови. Це лише збагатило її, але не зруйнувало.

Українську мову протягом століть аж до недавнього часу принижували, переслідували, забороняли. Проте ніякі лихоліття не могли зруйнувати її, порушити її цілісності, стрункості.

Нині українська мова — одна з найбагатших і найрозвиненіших мов світу. Вона співуча (за милозвучністю її ставлять нарівні з італійською), завдяки тривалому розвиткові виробила чіткі, логічно впорядковані фонетичну й граматичну системи, у ній рідко трапляються винятки. Вона має багатющий запас слів, розвинену синоніміку. В 11-томному «Словнику української мови» (1970–1980) зареєстровано понад 134 тисяч слів. У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» (2001) міститься близько 170 тисяч слів. Насправді ж тепер словниковий склад української мови, коли взяти до уваги й усі терміни, нараховує кількасот тисяч лексем. Добре розвинені в ній функціональні стилі. Українською мовою однаково чудово звучать Біблія й Гомерова «Одіссея», «Декамерон» Дж. Бокаччо й «Дон-Кіхот» М. Сервантеса, «Євгеній Онєгін» О. Пушкіна й «Пан Тадеуш» А. Міцкевича, твори Вільяма Шекспіра й Джека Лондона, Ярослава Гашека й Марселя Пруста. Нею складено понад 200 тисяч народних пісень, створено багату оригінальну художню літературу, написано тисячі наукових праць. Немає таких почуттів і думок, яких не можна було б висловити українською мовою.

(*За матеріалами офіційного сайту української мови*)

Практикум

4 Прочитайте текст. Доберіть заголовок до нього. Випишіть із тексту ключові слова й обґрунтуйте їхню роль у розкритті змісту. Сформулюйте запитання для однокласників за змістом прочитаного.

Живе наша мова — і з нами наші князі і гетьмани, наші письменники і вчені, наші державники і збройні оборонці.

Живе наша мова — і з нами наша 15-мільйонна діаспора.

Живе наша мова — і наш голос звучить у вселенському хорі народів.

Бо наша мова — це наша релігія, наша держава, наша минувшина, наша надія, наше майбутнє.

Бо наша мова — це ми, українці,— добрий, чесний, працьовитий народ, що тисячоліттями живе на берегах Дніпра і Дністра, там, де була колиска індоєвропейських народів, де сформувався тип білої людини.

Бо наша мова — це наша пісня, а народ, котрий має таку пісню, не здатний чинити неспровоковане зло іншим народам.

Отож, не лише клянімося в любові до рідної мови, не лише плачмо над її долею, а працюймо для неї, вивчаймо, заглиблюймося в її походження й історію, поширюймо, пропагуймо її!

(*В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький*)

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Спрощення в групах приголосних»

радісний, щасливий, виїзний, тижневий, кістлявий, пестливий, хвастливий, шістнадцять, туристський, баластний, чесний, вісник, проїзний, пізній, серце, учасник, захисник, скло, сонце, корисний, пристрасний, усний, якісний, совісний, двомісний, життєрадісний, водоочисний, закарпатський, хвастнути

НАГОЛОШУЄМО ТАК

болоти́стий, золоти́стий, боро́давка, запро́даний, ві́льха, ві́льно, вузьки́й, таки́й, ди́хання, ди́хати, за́гадка, за́бавка, ки́дати, ки́нути, ро́змах, ро́збрат, ре́шето, ре́пліка, променево́ий, яблуне́вий

5 Прочитайте текст. До яких роздумів покликав вас автор?

Так, це до тебе, саме до тебе це слово! Це від тебе залежить зараз, чи порветься золота нитка тисячоліть, а чи оживе і заграє на сонці!

Чуєш, пісня лунає, ти мимохіть тягнешся вслід за нею — вона старіша від тебе на тисячоліття і на тисячоліття молодша. Слово в пісні, як вода в ріці. Жива вода рідної мови на ноги зведе тебе і тоді, коли ти зневірився в усьому. І перше слово твоє, до мами звернене, материнське слово хай розширює твої груди озоном людської гідності. Це ти несеш слово в серці, як наполохану пташку. Слово довірилося тобі і повірило в тебе. *Не сполохай рідного слова, а захисти його, до серця притули, життям своїм переповни.* Ти, саме ти — і ніхто інший.

(*За І. Драчем*)

- Як ви розумієте зміст виділеного речення? Перепишіть його й виконайте синтаксичний розбір.

6 Прочитайте текст. Випишіть ключові слова.

Сучасна українська літературна мова — це одна з високорозвинених мов Європи та всього світу. Вона вивчається в національно-культурних товариствах інших країн, живе в найкращих світових університетах.

Це рідна мова українців, розкиданих по світах, зокрема, більше 1 мільйона українців проживає в Канаді, понад 5 мільйонів — у країнах Західної і Східної Європи, Америки, Австралії, 7 мільйонів — у країнах СНД і Прибалтики, зокрема 4 мільйони — у Російській Федерації. У самій Україні, за даними останнього перепису, кількість українців становить 78 %.

(*Л. Бондарчук*)

7 Прочитайте текст. Визначте тип і стиль мовлення. Поясніть поділ тексту на абзаци.

ДІАСПОРА

Явища діаспори* й еміграції* споконвічні. Соціальні та економічні мотиви примушували цілі народи або їх частини залишати первісні оселі й поселятися в суміжних вільних просторах або на території інших народів, де було легше для кращого проживання й безпеки. У результаті вони поширювали територію своїх первісних батьківщин або творили етнічні острови серед іншоетнічної більшості. Здебільшого, хоч не завжди, зберігали свій етнічний характер — релігію, мову, культуру, побутово-етнографічні прикмети, хоч іноді й швидко асимілювалися й зникали.

Цим народам, що зберігали своє самобутнє існування, історична та соціологічна науки надали найменння діаспора.

Істотною властивістю діаспори є її духовний зв'язок з батьківщиною, етнічна єдність незалежно від політично-правових змін і державної належності етноносіїв. Коли ці духовні, культурні зв'язки зриваються, перестає існувати діаспора, народ інтегрується в більшість, втрачає свої самобутні елементи й від-

Пам'ятник писанці в Канаді

мінності. Збереження діаспор протягом століть чи їх зникання відомі в історії народів. Крім зберігання своєї ідентичності окремі діаспорні спільності характеризуються й тим, що, за неможливості маніфестування основних рис повноцінного життя народу у формі незалежної держави, вони зберегли й розвинули політичний інстинкт нації до вільного життя, ствердили її волю добути вільну власну державу.

Українська діаспора в суміжних країнах та на подальших територіях виявилась у трьох напрямах: зберегла свою субстанцію, розвинула її, коли ця була загроженою на рідних землях, а головне — сприяла ідеї самовизначення народу на батьківщині, посилюючи український визвольний рух. Вона стала закордонним фронтом змагання народу за виживання й визволення на рідних землях.

(*В. Маркусь*)

8 Запишіть текст. Визначте тип мовлення. Продовжте текст трьома-чотирма реченнями.

Українська мова має «напівофіційний» статус в американському окрузі Кук. Так, ще 2013 року влада округу презентувала нову україномовну програму з інформування населення регіону про податкову політику влади. Ви можете подумати, що тут такого особливого, проте обрали саме українську мову, тому що вона одна з найбільш уживаних мов у цьому окрузі.

Загалом у світі до 45 мільйонів людей володіють українською. Промовиста цифра, правда ж? Ми здатні помножити це число. І почати це може кожен, варто лише більше розмовляти українською на роботі та вдома, читати українською книжки й дивитися фільми.

(*З журналу*)

- Розкажіть, як функціонує українська мова у світі.

СПІЛКУВАННЯ

9 Підготуйте запитання до прес-конференції з теми «Українська мова у світі», які можна було б поставити політикові, науковцю або представникам інших професій.

10 Прочитайте виразно вірш. Які думки він у вас викликає?

МИ — УКРАЇНЦІ

Про що курличуть в небі журавлі,
Із вирію вертаючи додому?
Чи не про те, як на чужій землі
Почули мову, змалечку знайому.
Про що вітри шепочуть навесні,
Перелетівши океани сині?
Чи не про ті окрилені пісні,
Що линули удаль від України...

З любов'ю і журбою наодинці,
Із невмирущим словом Кобзаря,
Ми, українці,— всюди українці,
Допоки світить нам одна зоря!
Живуть землі співучої сини
В Америці, Канаді й Аргентині.
Їм сняться рідні села і лани,
І очі мавок незбагненно сині.
Летять роки, як сиві журавлі.
Немов журба, сльоза лягла на вії,
І не дає заснути до зорі
Щемлива, наче пісня, ностальгія...
Летіть, летіть, нестримні журавлі,
Через усі держави і кордони,
Несіть привіт від рідної землі,
Усім, хто в неї вірив безборонно.
Усім, хто зміг у серці зберегти
І землю ту, і мову ту єдину,
Хто крізь усі негоди і світи
В собі проніс любов до України.

(*А. Матвійчук*)

- Побудуйте на матеріалі вірша роздум з теми «Ми, українці,— усюди українці, допоки світить нам одна зоря!».

Домашнє завдання

11 Виконайте одне із завдань.

А Ознайомтеся на веб-сайтах, зокрема http:ukrainskamova.com, з інформацією про розвиток української мови. Підготуйте за матеріалами їх стисле повідомлення.

Б Уявіть, що ви делегат Всесвітнього конгресу українців, мета якого — обговорити перспективи розвитку української мови. Підготуйте стислу промову (3–4 хвилини).

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

ДРЕВНІЙ ЧИ *СТАРОДАВНІЙ*, *ПРАДАВНІЙ*, *ПРЕДКОВІЧНИЙ*?

Слов'янські мови взагалі, а українська особливо, багаті на синоніми. Цю рису нашої мови підкреслює чимало мовознавців як українців, так і неукраїнців. Завдання і обов'язок усіх працівників пера полягає в невтомному вивченні синонімічного розмаїття рідної мови, в ознайомленні з ним широкого загалу читачів, слухачів, глядачів. На жаль, доводиться констатувати, що не всі приділяють належну увагу виборові слова із синонімічного ряду. Часто-густо вибирають якийсь один варіант, та й то не найліпший із фонетичних, граматичних та інших міркувань. За приклад можуть правити не раз уже згадувані синоніми *стародавній, давній, прадавній, старий, старовинний, правічний, предковічний, вікодавній, старожитній, древній*, з-поміж яких у засобах масової інформації вживають чомусь лише слово *древній*, хоч воно стоїть аж у кінці того синонімічного ряду.

(*О. Пономарів*)

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО МОВЛЕННЯ. ВИМОГИ ДО МОВЛЕННЯ. МОВЛЕННЄВА СИТУАЦІЯ

12 Ознайомтеся зі змістом таблиці. Чи можна вважати виділені ознаки вимогами до нашого мовлення? Поміркуйте, чи всіх вимог до мовлення дотримуєтесь ви?

ОСНОВНІ ОЗНАКИ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ

правильність	дотримання норм літературної мови, що діють у мовній системі (орфоепічні, орфографічні, лексичні, морфологічні, синтаксичні, стилістичні, пунктуаційні)
змістовність	глибоке осмислення теми й основної думки висловлення, різнобічне й повне розкриття їх
послідовність	логічність і лаконічність у викладі думок
багатство	використання засобів вираження думок відповідно до стилю й типу мовлення, уникнення невиправданого повторення слів, однотипних конструкцій речень
точність	відбиває глибину знань і ерудицію особистості, її активний словниковий запас
виразність	добір слів і побудови речень з метою якнайкраще, якнайточніше передати думку, бути оригінальним у висловлюванні і впливати на адресата мовлення
доречність та доцільність	повна й глибока оцінка ситуації спілкування: місця, часу, адресата тощо

13 Прочитайте. Поясніть, що таке мовленнєва культура та як її досягти. Виділіть у тексті ключові слова. У кожному абзаці знайдіть речення, яке виражає його основну думку.

Культура усної чи писемної мови формується від орфографічно-пунктуаційної грамотності до стилістичної виразності та комунікативної доцільності, далі до комунікативної оптимальності і, нарешті, до мовної майстерності, яка базується на всіх ознаках попередніх рівнів мови і має свої додаткові ознаки — образність і творчість. Мовна майстерність здобувається не лише навчанням і сумлінною працею, а й талантом.

Мовна майстерність талановитого мовця може почати виявлятись уже на рівні граматичної правильності, тобто на першому етапі опанування мовою. Абсолютно чіткої межі між рівнями немає. Засвоюючи норми, мовець вчиться правильності мовлення, опановує елементи його стилістичної виразності, тому що неграмотне мовлення не може бути стилістично виразним.

Рівень правильності мовлення досягається під час засвоєння основних норм (вимовних, лексичних, граматичних, стилістичних) літературної мови. Стилістична виразність і комунікативна доцільність спираються на здобутки першого рівня — правильності. Проте досягається він дотриманням ще й інших вимог, за якими формуються такі комунікативні якості мови, як точність, логічність, ясність, чистота, виразність, різноманітність, багатство та естетичність виражальних засобів.

(*За Л. Мацько*)

14 Сформулюйте вимоги до мовлення, дотримуючись наукового або публіцистичного стилю (на вибір) і використовуючи ключові слова *продумати, писати, говорити, розкривати, дотримувати, забезпечувати, добирати, використовувати, ураховувати, передавати; найточніше, лаконічно, послідовно, логічно, змістовно, правильно, оригінально, зрозуміло*.

15 Прочитайте текст. Проаналізуйте його за поданими запитаннями.

1. Чи відповідає заголовок змісту тексту?
2. Чи розкрито автором основну думку тексту?
3. Яку мету мав автор, створюючи текст?
4. Які мовні засоби використані в тексті? Як виявляються багатство й різноманітність тексту?
5. Чи можна вважати, що автором тексту враховано всі вимоги до мовлення?

А ми вміємо дивувати: у всесвітній Книзі рекордів є десятки українських досягнень.

Книга рекордів Гіннесса з'явилася на світ унаслідок суперечки. Британський інженер Г'ю Бівер на полюванні посперечався з товаришами про те, яка з диких пташок є найшвидшою.

Зараз довідник найвизначніших досягнень видається щороку одним з найбільших тиражів у світі. Рекорд був у 1990 році — 33,5 мільйони примірників! За 65 років на її сторінки потрапили тисячі світових рекордів. Серед них — і встановлені українцями.

Один з рекордів доводить, що ми — найспівочіша нація. Адже саме на нашому телебаченні тривала найдовша у світі трансляція пісенного телемарафону — аж 4 дні, з 29 березня до 2 квітня 2012 року. За 110 годин 385 музичних колективів і солістів виконали понад дві тисячі пісень українською мовою. Телемарафон побачили в 155 країнах світу.

Потрапило в Книгу рекордів Гіннесса й найдовше безперервне читання поетичних творів. Упродовж 19 діб студенти та викладачі Острозької академії читали «Кобзар», а це 11 250 творів. За 456 годин приблизно три тисячі учасників перечитали книгу 45 разів! «Після проведення акції потрібно було все оформити документально, зібрати фото-, відеоматеріали на жорстких дисках і 15 кілограмів друкованого тексту українською та англійською мовами. Перевірка документів адміністрацією Книги рекордів Гіннесса зайняла майже три місяці»,— повідомив Сергій Галецький, фахівець відділу міжнародного співробітництва Острозької академії.

Ан-225 «Мрія»

Сергій Найдич

Київське конструкторське бюро імені О. К. Антонова потрапило на сторінки книги, розробивши літак Ан-225 «Мрія» з найбільшою у світі вантажопідйомністю. Це — найважчий літак у світі з максимальною спорядженою масою 640 000 кілограмів. У серпні 2009 року літак внесли до Книги рекордів Гіннесса за перевезення найбільшого в історії авіації моновантажу загальною вагою в 187,6 тонни. А розмах крил у найбільшого у світі літака Ан-225 «Мрія» — аж 88 метрів!

А львівські кулінари потрапили в Книгу рекордів Гіннесса, створивши з пампушків найбільшу мозаїку в світі — для картини використали 7040 пампухів.

Також у Книзі можна знайти приклади індивідуальних досягнень. Так, українець Олексій Гуцуляк у січні 2013 року пробув під снігом без одягу 1 годину 20 секунд. Відповідно до вимог, товщина шару становила 70 сантиметрів, а діаметр снігового шару — 1,5 метри. При цьому 32-річний коломиянин перевершив попередній світовий рекорд 2011 року — китаєць протримався під снігом лише 46 хвилин 7 секунд.

Український яхтсмен Сергій Найдич без перерви рухався на віндсерфі 71 годину 30 хвилин. Рекорд встановлено 2003 року, а сертифікат агентства Гіннесса виданий 31 березня 2004. Також увесь світ вразила сила духу 65-річного львів'янина Павла Рєзвого, який на звичайному човні за 61 добу перетнув Атлантичний океан. А потім він переплив ще й Індійський океан лише за 57 днів. Українець став не лише найстаршою людиною, яка відважилась на таку мандрівку, але й найшвидшою. Адже Павло Рєзвой долав океанічні милі вдвічі швидше, ніж його попередники.

(*Ю. Голодрига*)

16 Прочитайте. З'ясуйте, що таке спілкування, як досягти якісного спілкування.

Спілкування — один із виявів взаємодії людей. У його основі лежить обмін думками, оцінками, почуттями, волевиявленнями задля інформування, емоційного впливу, спонукання до спільної діяльності. У мовознавстві спілкування визначається як процес обміну інформацією, думками, судженнями, оцінками, почуттями між людьми.

Потреба людей у спілкуванні зумовлюється об'єктивною необхідністю їхнього співіснування. Наше життя наповнене контактами з іншими людьми. Ми свідомо або несвідомо відчуваємо потребу спілкуватися чи бажання навчатися, передавати інформацію одне одному тощо.

З огляду на те, що сучасній людині доводиться працювати в контактах з іншими, їй необхідно навчитися успішно розв'язувати будь-які питання шляхом ефективного спілкування.

Психологи визначили, що успіх у навчанні, роботі, бізнесі на 85 % залежить від уміння людини спілкуватися. Спілкування якісне, коли партнери володіють практичними навичками передачі й сприйняття інформації.

Якісне спілкування завжди орієнтоване на результат.

(*За М. Дороніною*)

● Прочитайте. Усно прокоментуйте правила спілкування.

ОСНОВНІ ПРАВИЛА СПІЛКУВАННЯ

1. Намагайтеся, щоб спілкування з вами було корисним і приємним. Учіться допомагати словом і ділом.
2. Будьте завжди ввічливі й доброзичливі в спілкуванні, із повагою ставтеся до свого співрозмовника.
3. Умійте уважно слухати інших.
4. Пам'ятайте: неввічливо говорити багато про себе, перебивати співрозмовника.
5. Говоріть про те, що може бути цікавим співрозмовникові. Ураховуйте його вік, характер, інтереси.
6. Учіться відчувати настрій співрозмовника, його ставлення до ваших слів. Намагайтеся не виявляти поганого настрою.
7. Правила мовленнєвої поведінки в побуті регламентуються такими рекомендаціями: «вітай», «втішай», «не хвалися», «будь добрим», «будь лагідним», «не пам'ятай зла», «будь людинолюбцем».

Запам'ятайте! Спілкування відбувається в різних ситуаціях і залежить від того, наскільки чітко ми усвідомлюємо умови, у яких воно відбувається, чи можемо скорегувати його залежно від обставин. Зазвичай робимо це інтуїтивно, не замислюючись. Але врахування основних складників мовленнєвої ситуації зробить сам процес спілкування більш ефективним.

До основних складників, що характеризують мовленнєву ситуацію, відносять:

— учасників спілкування: кількість (адресат — адресант, група, аудиторія), соціальний статус (учитель — учень), вік (підліток — літня людина), характер зв'язку між ними (контактне або дистантне спілкування) та ін.;

— мету спілкування (обмін думками, повідомлення якоїсь інформації, вплив на адресата, доведення власної думки тощо);

— форму спілкування: усна або писемна, монологічна або діалогічна (полілогічна);

— місце й час спілкування.

Умовно компоненти мовленнєвої ситуації відтворює така схема:

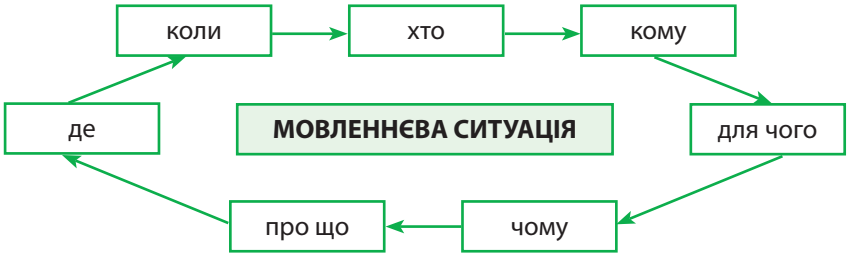

17 Прочитайте тексти. Визначте компоненти мовленнєвої ситуації.

Текст 1

Ви на горі, на самому шпильочку. Від вас поправуруч збігає шлях, наче змій-велетень, в'ється він поміж дерев, а по ліву — яри та бескети, непролазні хащі та гострі голови червоного глею, а прямо перед вашими очима розіслалася долина. Зелені

луки з пишними квітками стали їй за основу; поодинокі купи зеленого дерева порозкидалися темним затканням; над річкою село з білими хатками та вишневими садками облягало її узорчатою лиштвою, а чиста річка оторочує синьою гальонкою. В її темній глибині відбиваються і ліс, і гори, і село з хатками та садками, і небо безоднє та синє з білими, наче з павутиння, хмарками, і сонце пекуче та ясне з його незвичайним сяєвом. А там далі, за річкою, що обставилася стіною темно-зеленого очерету, потяглося нив'я довгими поясами, розіслалися лани широкими килимами, ховаючи свої краї аж там, де земля сходиться з небом, де блакитний край неба зливається з темно-зеленою далечиною. І над всім оцим шатром розкинулося високе та глибоке небо, сяє іскристе сонце і обдає все гарячим світом; ясні плями й темні тіні ходять-перелазять з місця на місце. О чарівнице-природо! Нащо ти мене вабиш своїм чаром? Нащо прикувала на одному місці та й не пускаєш? Пусти мене!

(*Панас Мирний*)

Хустський замок: сучасний вигляд і реконструкція в 3D

Текст 2

У невеликому віддаленні від центру міста на височині, з-поміж густого тінистого парку, як і належить для древніх замків, розкинулися руїни колись граціозного палацу. Його стіни можуть розказати випадковому перехожому дивовижні історії, а вид, що відкривається з висоти пташиного польоту, захоплює з першого погляду.

Хоча від колишньої величі залишилися лише спогади, а архітектурний ансамбль заховав у своїх глибинах час, Хустський замок є однією з найбільш знакових пам'яток Карпат. Історія палацу починається задовго до появи літописів. За численними народними повір'ями, перша споруда з'явилася на цьому місці ще в дотатарський період. Однак задокументоване будівництво замкового комплексу датується XI століттям. Залишки стародавньої кладки збереглися до сьогодні завдяки унікальному будівельному рецепту: як розчин у той час застосовувалися вапно, яєчний білок і овечий сир, змішані в спеціальній пропорції.

XVI століття принесло замку зміни — стрімкий розвиток вогнепальної зброї та вдале розташування палацу перетворили його на неприступну фортецю. Щоб витримати тривалі облоги, у замку був побудований колодязь глибиною 160 метрів, підходи до якого ретельно охоронялися цілодобово, адже в разі блокади вода коштувала життя. У кінці XVII століття завдяки жарту природи фортеця втратила своє стратегічне значення — блискавка під час грози вдарила в порохове сховище, зруйнувавши більшість укріплень замку.

Але справжню популярність замку принесли не його заслуги, а його темний бік, пов'язаний з правлінням лицаря Драга, що в перекладі з румунської означає «чорт». Сталося це в першій половині XIV століття. 1378 року угорський король подарував Хустський замок двоюрідним братам Балку і Драгу з молдавського роду Драгош. Легенда пов'язує їх з волоським господарем Владом III Цепешем (Дракулою), який став прототипом героя популярного роману Б. Стокера.

(*З інтернет-ресурсів*)

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО У 8 КЛАСІ

Ви повинні знати:

- що таке речення;
- які типи речень є за метою висловлювання;
- які є речення за структурою;
- які речення ускладнені;
- які розділові знаки можуть бути в простому реченні.

Ви повинні вміти:

- знаходити просте речення в тексті;
- визначати його істотні ознаки;
- правильно розставляти розділові знаки та обґрунтовувати їх;
- знаходити й виправляти помилки на вивчені правила.

§ 2 СИНТАКСИС ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ. ПРОСТЕ НЕУСКЛАДНЕНЕ Й УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

Кожне слово вказує на певне поняття. Закінчену ж думку виражає лише речення. Його будівельний матеріал — слова, поєднані в словосполучення.

Н. Клименко

Практикум

18 Прочитайте епіграф, запишіть його в зошити. Підкресліть мовні терміни. Пригадайте інші мовні одиниці, які є будівельним матеріалом для речення.

19 Уставляючи замість крапок пропущені букви й розкриваючи дужки, перепишіть приказки й прислів'я. Якою темою вони об'єднані? Підкресліть головні члени речення. Визначте вид кожного речення.

1. Б..р..жи честь (з)молоду. 2. Добре діло роби сміло. 3. До доброї кр..ниці стежка втоптана. 4. (Не)міряй всіх на свій аршин*. 5. Добре ім'я — найкраще б..гатство. 6. (Не)журись та за діло б..рись. 7. Без роботи день роком стає. 8. П..льнуй свого носа, а (не)чужого проса. 9. Без діла слабіє сила. 10. Без трудів (не)їст..меш п..рогів.

20 Прочитайте речення. Визначте прості та складні речення. Обґрунтуйте свою думку.

1. Скромність — окраса людини. 2. *Не лише* силою треба боротись, а й умінням. (*Нар. творчість*) 3. Не можна *не захоплюватися* людськими здібностями пізнавати та змінювати навколишній світ. (*Р. Арцішевський*) 4. У кого серце мудрістю багате, тому глибини всякі перейти. (*А. Малишко*) 5. Життя — то *неповторна* пісня, яку треба вміти проспівати, *не*

збиваючись на фальш, уникаючи *різноголосся*. (*І. Цюпа*) 6. Дякую Вам, мамо і тату, за радість і сльозу, за слово і молитву, за пісню й ласку, за святість думки і таїну любові, за ясний і тихий світ добра у нашій хаті... (*Я. Гоян*) 7. Усі наші сучасні біди мають одну причину — дефіцит культури й моральності, дефіцит доброти й милосердя, краси людських стосунків. (*Із книги «Краса педагогічної дії»*) 8. Було б дуже добре, коли б у людській душі назавжди збереглися окремі дитячі риси: *безпосередність*, яскрава емоційність, захоплення навколишнім світом, сердечна чуйність, душевні поривання. (*І. Цюпа*)

- Доберіть українські відповідники до слів *фальш, дефіцит*.
- Поясніть правопис виділених слів.
- Поясніть уживання розділових знаків у шостому реченні.
- Складіть твір-мініатюру (5–6 речень), використавши як заголовок одне з речень вправи.

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Подвоєні букви»
ванна, білль, булла, нетто, брутто, мірра, Жанна, тонна, манна, вілла, Руссо, Грімм, Алла, бонна, клас, колектив, група, професор, граматика, територія, бал, масаж, Марокко, шосе, алея, суфікс, асистент, каса, атестат, апарат, орфограма, грам, професія, лібрето, акорд, басейн, класика, масив, метал, програма, кілограм, пасажир, паралель, грип, белетристика, Емма, інновація, сюрреалізм

21 Складіть із поданими словосполученнями спочатку прості речення, а потім — складні. Підкресліть граматичні основи.

Зразок. Жива істота: Людина — найбільш високорозвинена і складноорганізована з усіх живих істот. Людина — найбільш високорозвинена і складноорганізована з усіх живих істот, які є на планеті Земля.

Людський організм, почуття відповідальності, спілкуватися ввічливо, правильний шлях, здатний до навчання, суспільні відносини, неповторність життя.

22 Запишіть речення, уставляючи пропущені розділові знаки. Прочитайте, правильно інтонуючи.

1. Мова основа культури нації, найбільший її скарб, і відбирати її в людини чи народу значить відбирати все минуле й сучасне, позбавляти людину й народ найприроднішого в їх творчому існуванні. (*Г. Нудьга*) 2. Шевченко і Франко це справді ті два могутні крила, які винесли українське слово, українську культуру на простори світові. (*О. Гончар*) 3. Прислів'я та приказки неоціненна скарбниця народної мудрості. (*М. Пазяк*) 4. Вірний приятель то найбільший скарб. (*Нар. творчість*) 5. Яке то щастя свій народ у світлі бачити. (*Д. Павличко*) 6. З дитинства прищеплювати любов до природи наш обов'язок. (*Остап Вишня*) 7. Вік прожити не поле перейти. (*Нар. творчість*) 8. Ліс невід'ємна частина природи. (*З підручника*)

23 Опишіть за поданим зразком картину, яку ви спостерігаєте за вікном, трьома-п'ятьома іменниками. Доберіть до цих іменників дієслова. Поширте ці речення означеннями, додатками та обставинами. Намагайтеся так добирати другорядні члени речення, щоб вони були виражені різними частинами мови. Прокоментуйте роль другорядних членів у реченні. Підкресліть члени речення.

Зразок.

1. Осінь. Листя. Дощ.
2. Прийшла осінь. Опало листя. Плаче дощ.

3. Нарешті прийшла золотокоса осінь. Від помаху її руки повільно опало на землю різнокольорове листя. Дивлячись на цю сумну картину, плаче на вулиці холодний дощ.

24 Прочитайте речення. Визначте в них порівняльні звороти. Поясніть уживання розділових знаків. Зверніть увагу на те, із чим порівнюють різні пори року письменники.

1. Зима стоїть персидська, як бузок, і жоден птах її не хилитає. (*Л. Костенко*) 2. Весна-чарівниця, неначе цариця, наказ свій послала, щоб краса вставала. (*Олена Пчілка*) 3. Весна, як автобус дальнього рейсу, біля одинокого пасажира не зупиняється. (*В. Яворівський*) 4. Літо збігло, як день, і з невлежаного туману вийшов синьоокий, золоточубий вересень. (*М. Стельмах*) 5. Величною ходою, наче поважна королева, прийшла осінь, прибрана в шати тисяч кольорів, прикрашена рубіновими сережками калини, коралями глоду, шипшини і терну. (*І. Чендей*)

- Доберіть порівняльні звороти до слів: *небо, хмари, зірки.*

Петриківський розпис

25 Прочитайте. Спишіть, поширюючи однорідні члени речення прислівниками й прикметниками.

Тарелі, панно, сувеніри, на тлі яких переплітаються орнаменти з різнотрав'я, із зображенням птахів, калини. Ці речі створили уславлені петриківські майстри.

- Прочитайте свій варіант тексту. Зробіть висновок, чи збагатився зміст речень.

26 Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Узагальнювальні слова й однорідні члени підкресліть як члени речення.

1. Поезія природи поезія кохання поезія праці все це злите тут в єдину гармонію, все це повите чарами тієї краси, тієї життєрадісності, при яких навіть грязюка здобуває собі епітет ніжна. (*М. Рильський*) 2. І небо і земля усе відпочива, все ніч під чорною запаскою ховає. (*П. Гулак-Артемовський*) 3. Ні голубого неба ні димчатих лісів на горизонті ні картинних вітряків на сільському вигоні нічого я не бачив. (*М. Хвильовий*) 4. Величним спокоєм та *умиротворенням* дише все довкола небо й земля трава й дерева поля й гаї наче у величезному блакитному храмі після світлої Божої служби. (*А. Дімаров*)

- Розберіть за будовою виділене слово.

27 Запишіть речення, розставляючи необхідні розділові знаки. Визначте вид звертань. Якою частиною мови вони виражені?

1. Народе мій дитино ясночола живи й орудуй мовами всіма. (*Д. Павличко*) 2. Дозволь мені мій вечоровий світе упасти зерном в рідній стороні. (*В. Стус*) 3. Ти як сонце, моя рідна мати, лиш тобі я уклоняюсь низько. (*І. Бердник*) 4. Хато моя рідна батьківська хато усім найкращим завдячую тобі. (*І. Цюпа*) 5. Люблю я Києве тебе в ранковий час... (*М. Упеник*) 6. Ходімо ж доленько моя мій друже вбогий нелукавий ходімо дальше, дальше слава, а слава — заповідь моя. (*Т. Шевченко*)

НАГОЛОШУЄМО ТАК

граблі́, кораблі́, допі́зна, заліз-но, кінчи́ти, завчи́ти, ласка́вий, цика́вий, липки́й, тяжки́й, ко́лія, ко́пія, ку́рятина, ку́рка, нажи́тий, нали́тий, низина́, глибина́, пе-ре́кис, пере́біг

28 Перепишіть речення, уставляючи пропущені букви й необхідні розділові знаки. Підкресліть вставні слова, усно поясніть, з якою метою вони вжиті.

1. На жаль дер..во росте повіл..ніше ніж людина. (*І. Цюпа*) 2. На думку античних м..слителів досконалим ораторс..ке м..стецтво може бути лише в руках хорошої людини. (*Г. Сагач*) 3. Рушником кажуть щастя міцніше утрима..ш біля себе. 4. Усмішка — це ж власне частка душі її вияв її світло і тому вона треба думати вічно буде. 5. Кажуть після грози навіть хліб краще росте стіл..ки в атмосфері зб..раєт..ся ж..ттєвої сили якоїсь лише йогам відомої грани... 6. Видно кожна епоха навіть зовнішн..о ліпить свій тип. (*Із творів О. Гончара*)

- Доберіть до вставних слів синонімічні.

29 Запишіть речення. З'ясуйте, у яких із них однозвучні слова виступають членами речення, а в яких — вставними словами. Розставте потрібні розділові знаки.

1. А втім *може* й справді се якась невідома сила розкраяла мені і серце і душу надвоє. (*Леся Українка*) 2. Співає соловейко голосно, і хто не бачив його *може* подумати, що це неабиякий птах. (*Із книги*) 3. *Кажуть* що в старовину біля цього струмка завжди стояв кухлик, щоб зморений подорожній міг напитися води. (*З журналу*) 4. *Кажуть* що обличчя — дзеркало душі людини. (*З журналу*) 5. Це місце *здавалося* йому святим і вічним. (*І. Цюпа*) 6. Тут навіть повітря *здавалося* несло в собі золотисті відтінки. (*О. Гончар*)

30 Напишіть твір-мініатюру (6–7 речень) на тему «Як правильно вибрати подарунок», використовуючи подані слова та словосполучення як вставні.

По-перше, спочатку, по-друге, головне, до речі, по-третє, на мою думку.

31 Упишіть на місці пропусків необхідні вставні слова або словосполучення.

1. Усі наші сучасні біди мають ... одну причину — дефіцит культури і моральності, дефіцит доброти і милосердя, краси людських стосунків. (*Із книги «Краса педагогічної дії»*) 2. День видався сонячний, лагідний ... високі небеса дзвеніли блакитним кришталем, скликаючи дітей до школи. (*І. Цюпа*) 3. Загубилась у житі волошка, синя-синя, аж очі вбира ... так вчарувала ворожка синьоокого сина Дніпра. (*Л. Людовиченко*) 4. ... ми ніколи не зможемо довідатися, хто і коли вперше здогадався втілити в узорний мотив красу рідної природи. (*О. Гасюк*) 5. Коли відцвітає каштан ..., що свічки догорають, і з них скапує білий парафін на зелені підставки. (*С. Пушик*) 6. Нині ... мало хто знає, що співали наші бабусі й прабабусі, дідусі й прадідусі в молоді літа. (*В. Довженок*)

32 Запишіть текст, замінюючи невідокремлені означення відокремленими. Чи змінилося значення цих членів речення? Поясніть свої думки.

Привезені з далеких сонячних земель соняшники стали символами степової України. Люди вірять, що вони весь час повертають за сонцем облямовані вогняними пелюстками голівки, ніби побоюючись, що світло може розсердитися й назавжди покинути землю. Є чимало сонячних назв і в інших рослин. «Сонцеглядом» називають цикорій, а «сонцецвітом» — кам'яну троянду.

(*Із книги «Ми Українці»*)

- **Працюймо в групах.** Об'єднайтесь у групи й виконайте завдання.

«Біологи». Укладіть словникову статтю «Соняшник» для біологічного словника.

«Письменники». Поясніть, як ви розумієте слова «сонцегляд» і «сонцесвіт». Придумайте власні новотвори — образні назви предметів, рослин із першою основою *сонце*. Напишіть твір-мініатюру з використанням образних слів.

«Художники». Розкажіть про кольори, якими можна змалювати соняшник уранці, удень, у сутінках, під час дощу.

- Виконайте фонетичний розбір слова *світло*.

33 Прочитайте текст. Які члени речення допомагають уточнити, конкретизувати повідомлення?

ПРО МАЙБУТНЮ ПРОФЕСІЮ

Зацікавленість власною спеціальністю має для нашого задоволення життям надзвичайне значення. При цьому байдуже, про яку професію йдеться,— радіомеханіка, будівельника, перукарки, ткалі, працівника сільського господарства чи теоретика, дослідника, науковця, учителя або митця. Щонайменше вісім годин кожного дня, крім вихідних, ми проводимо на роботі. Саме тому величезне значення має, цікавить вона нас чи ні. Хіба можна бути задоволеним життям, якщо тобі не подобається власна професія?

(*І. Томан*)

- Підготуйте й виголосіть промову на тему «Чи повинна подобатися людині її професія?». Для оформлення своїх думок використайте відокремлені й уточнювальні члени речення.

34 Запишіть речення, розставляючи розділові знаки. Поясніть правила. Підкресліть відокремлені члени речення.

1. Сонце досхочу накупавшись у хмарах і у блакитних ополонках струсонуло на сніг вінець проміння кинуло на небосхил бузкові барви і легко впаялось у *промерзлий* край землі. (*М. Стельмах*) 2. Жовте листя *треМтячи* й коливаючись у повітрі тихо раз по раз сідало на землю вкриваючи її пишним золотим накриттям. На землі вже лежав товстий і м'який шар такого листя. Падаючи з дерева й лягаючи на нього нове листя *тихо* і якось таємно шелестіло. (*Б. Грінченко*) 3. Гарна карпатська *ніч*. Вона справді казкова бо тільки в казках бувають такі осяйні ночі коли он у куточку видно навіть маленького

павучка що задрімав на сплетеній павутині утомившись од цілоденної ткацької роботи. *Такої* ночі мусять ставатись дива. (*Я. Гоян*)

- Виконайте морфологічний розбір виділених слів.

35 Відновіть речення, уписуючи на місце пропусків уточнювальні члени з довідки. Що змінилося? Поясніть розділові знаки.

1. А там далі ... стоїть присілок у садках. (*За І. Нечуєм-Левицьким*) 2. Посеред неба ... ніжно золотилися хмари. (*За Ю. Збанацьким*) 3. Перед ним ... стояли високі вогняні гори. (*За М. Коцюбинським*)

Довідка: на крайнебі, над самою головою, серед зеленого лісу на долинці.

- Доберіть 3–4 синоніми до слова *крайнебо*. З'ясуйте, у яких стилях мовлення можуть уживатися дібрані синоніми. Складіть речення з одним з них, використовуючи уточнювальну обставину. Визначте його вид за будовою та способом вираження граматичної основи. Підкресліть усі члени речення.

СПІЛКУВАННЯ

36 Прочитайте текст, перекажіть його.

У інтерв'ю Еспресо.TV лауреат Нобелівської премії Дан Шехтман на запитання: «Що Ви порадили б молодим людям, майбутнім студентам? Які навички потрібно розвинути, щоб досягти успіху?» — відповів: «Подивіться на успішних людей. У них усіх є одна спільна риса — емоційний інтелект. Вони знають, як спілкуватися з людьми. Вони бачать іншу людину, вислуховують її та розуміють, що́ ця людина говорить вербально та своєю поведінкою. Вони співвідносять себе з іншими людьми. Це жодним чином не стосується ділових навичок, а саме того, як ви розмовляєте з людьми. Адже спілкування — найважливіша частина будь-якого соціального процесу».

- Прокоментуйте пораду Дана Шехтмана.

Домашнє завдання

37 Виконайте одне із завдань.

А Запишіть текст, розставляючи розділові знаки.

Особливе місце в духовній сфері нашого народу належить казці.

Народні казки вчили і вчать людей любити прекрасне і насамперед природу рідну землю поважати старших бути вірним у почуттях виховують потребу в праці.

Можливо генії Шевченка Франка Стефаника відкрилися саме завдяки проникненню в ранньому дитинстві у світ народної творчості. Видатні письменники різних епох вивчали культуру свого народу і осягнувши її глибину самі ставали органічними носіями цієї культури.

(*Л. Дунаєвська*)

- Визначте тему й основну думку тексту.
- Доберіть до тексту заголовок.
- Виділіть основну й уточнювальну інформацію.
- З'ясуйте засоби зв'язку речень у тексті.
- Виконайте повний синтаксичний розбір одного речення (на власний вибір).
- Які орфографічні правила можна проілюструвати прикладами з тексту?

Б Напишіть твір-мініатюру (6–7 речень) на одну з тем: «Затишно дітям у пазусі казок» (*Л. Костенко*) або «Казка мого дитинства».

Культура мовлення

ДЕФІС, КОМА ЧИ *ТИРЕ*?

Для розмежування чого-небудь у межах однорідного, спільного, подібного використовують або літери, які пишуть після тієї самої цифри, або цифри, що їх поєднують з тим самим іменниковим словом. Як засвідчує практика, такі найменування оформляють дуже непослідовно. Літера буває великою і малою, а між нею й цифрою ставлять дефіс, кому чи навіть тире: *будинок № 40-Б, будинок № 40-б, будинок № 40, Б, будинок № 40, б; будинок № 40 — Б*. Іноді малу літеру піднімають вище в рядку ще й підкреслюють: *будинок № 40б*. Щоб уникнути цих розбіжностей, потрібно запам'ятати, що в усіх названих позиціях потрібно ставити дефіс (див. Український правопис, § 25, п. 4, е, є).

Отже, правильно писати ***10-А** клас; будинок № **40-А**; корпус № **3-А**; **Київ-1***.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

УСНИЙ СТИСЛИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ ЗА СКЛАДНИМ ПЛАНОМ

Буду я навчатись мови золотої

Публіцистичний стиль — це стиль мовлення, що використовується в засобах масової інформації (газетах, часописах, періодичних громадсько-пропагандистських виданнях).

Характерні ознаки: динамічність, актуалізація сучасності, інформаційність, документально-фактологічна точність, декларативність, закличність, емоційність, доступність, переконливість.

Мета публіцистичного стилю — розв'язання суспільно-політичних питань, активний вплив на читачів, спонукання їх до певної діяльності, пропагування прогресивних ідей, знань тощо.

Жанри публіцистики: стаття, нарис, есе, репортаж, інтерв'ю, фейлетон, виступ по радіо, телебаченню, на зборах, доповідь.

38 Прочитайте текст. Ознаки якого стилю він має? Яке слово або словосполучення з тексту можна використати як заголовок? Знайдіть у кожному абзаці речення, яке виражає основну думку.

Її винайшли майже сто п'ятдесят років тому в США. І жувальної гумки в цій країні — понад сто видів. Згідно з дослідженнями, середньостатистичний американець за рік зжовує понад триста пластинок жувальної гумки. А в цілому американці витрачають на неї майже два мільярди доларів. Після Другої світової війни «жуйка» завоювала весь світ.

Реклама завжди наголошує на корисних властивостях гумки: і зубну емаль вона нібито зміцнює, і появі зубного каменю запобігає, і запах із рота усуває, навіть кислотно-лужний баланс відновлює. На жаль, у багатьох випадках виробники видають бажане за дійсне.

Якщо одним із компонентів жувальної гумки є цукор або глюкоза, то в роті — навпаки — у величезній кількості розмножуються бактерії. Смакові добавки, що входять до цієї «страви», і продукти їх метаболізму, м'яко кажучи, не корисні для здоров'я. А складові (консерванти) на букву «Е» можуть стати причиною стоматологічних та інших захворювань. Дітям до трьох, а краще до семи років давати гумку категорично не можна.

Дехто вважає доцільним «чистити» зуби жуйкою у проміжках між прийомами їжі. Однак стоматологи застерігають: гумка розхитує пломби і може спровокувати гастрит. Якщо ви жуєте цю «смакоту» три хвилини, вона допомагає виділятися шлунковому соку, сприяючи травленню й очищаючи порожни-

ну рота від харчових залишків. Якщо більше — можете спровокувати гастрит та інші неприємності з травною системою. Коли ми жуємо, організм вважає, що їмо, і починає виділяти речовини, які розкладають їжу. Якщо організм здоровий, це не страшно, а якщо в людини виразка або гастрит, то гумка дуже шкідлива.

(*Л. Хорольська*)

- Доберіть синоніми до слів *категорично, наголошувати, доцільний*.
- Випишіть із тексту спільнокореневі слова. Розберіть їх за будовою.
- Для чого автор використовує в тексті числівники й медичні терміни?

Буду я навчатись мови золотої

Усний стислий переказ — вид переказу, що передбачає виділення зі сприйнятого зором тексту найсуттєвішого. Завдання стислого переказу — лаконічно передати основний зміст тексту, випускаючи подробиці.

Як підготуватися до стислого переказу

1. Прослухайте текст.
2. Визначте тему й основну думку.
3. Виокремте його смислові частини і сформулюйте мікротему кожної з них.
4. Запишіть складний план тексту.
5. Виділіть найважливіше й найсуттєвіше в кожній смисловій частині.
6. Переформулюйте зміст речень, випускаючи деталі й не допускаючи багатослів'я та невиправданих повторень.
7. Дотримуйтеся послідовності у відтворенні тексту.

39 Прочитайте мовчки. До якого стилю належить текст? Визначте його тему й мікротеми. Напишіть складний план тексту. Стисло перекажіть текст за планом.

Багато років тому в галицьких хатах довгими зимовими вечорами збиралися біля найтеплішого місця — кахляної пічки. За душевними розмовами і горнятком запашної кави непомітно спливав час... Атмосферу тих часів сьогодні відтворено в одному львівському кафе, де можна побачити унікальну колекцію старих пічок — п'єців. Їх ось уже шість років збирає по місту та його околицях родина львівських колекціонерів.

П'єци у Львові мають свою окрему історію. Кілька століть тому дозволити собі таку розкіш могли лише дуже багаті люди. Кахлі на пічки виготовляли вручну, їх могли робити кілька років, а «корони» (верхня фігурна частина, що обрамляла пічку) відливали окремо, а часто — як зашифровані родинні герби.

«Найстарішому нашому п'єцу майже 300 років,— розповідає "Україні молодій" Тарас Цимбала, указуючи на різнокольоровий п'єц, акуратно складений зі шматочків кахлів.— Це робота нашої львівської фабрики. Одночасно кілька майстрів

Кав'ярня «Теплий п'єц» у Львові

робили його майже рік. Різнокольорові кахлі випалювали по кілька разів. Спочатку малювали один колір і випалювали, далі наступний і знову випалювали, і так п'ять разів, тобто стільки, скільки кольорів є на кахлях. Найдорожчим серед них є оцей синій, яким вкриті лише найменші деталі. Синя фарба була дорогою й рідкісною. Її привозили аж з Індії». На жаль, інформації, кому належав такий ексклюзивний п'єц, в архівах не збереглося. Проте на одному з кахлів залишилося зображення лева — символа міста. За словами пана Цимбали, загалом в Європі було знайдено п'ять п'єців, схожих на цей, один з них зараз зберігається у Франції.

Ще один з місцевих «старожилів» колись прикрашав одну з львівських аптек. Навіть рельєфний малюнок на кахлях виконаний у відповідній тематиці. На світло-блакитних кахлях видно випуклі зображення лікарських рослин та грибів, з яких колись виготовляли ліки. А на «короні» пічки виліпили зображення бабки, яка була символом спасіння душі.

Поруч «аптечного» стоїть п'єц, зроблений з білих кахлів, які мають випукле зображення кольорового дерева. Його знайшли в одній з будівель біля церкви Анни у Львові. «Цей п'єц був виготовлений на замовлення однієї з багатих львівських родин,— продовжує Тарас Цимбала.— Бачите, на короні пічки зображена батьківська хата, а внизу дерево з яблуками — так сім'я намалювала своє родинне дерево».

Один із кутків приміщення зайняв відтворений темно-зелений камін, який колись прикрашав будинок родини Потоцьких. На одному з кахлів зберігся також їхній родинний герб із хрестом.

Розбавляє «теплу» колекцію навіть історія кохання. Один із найромантичніших п'єців у колекції був знайдений неподалік площі Ринок. Серед звичайних білих кахлів на самісінькій середині пічку прикрашає скульптура дівчини. «Про цей п'єц в архівах нічого не знайшли, але люди, що мешкали

по-сусідству, розповіли історію пічки, яку передавали з покоління в покоління,— говорить пан Цимбала.— 1771 року до Львова приїхав граф. Його карета застрягла в болоті на площі Ринок. Поруч проходила дівчина з відрами води. Вона була настільки гарна, що граф одразу в неї закохався. Роман двох закоханих тривав недовго, але коли графу довелося поїхати з міста, він залишив коханій подарунок — п'єц з її скульптурою на ньому».

Ще одна з колекційних пічок колись належала місцевому пекарю, на ім'я Ігнат. Хоча професія пекаря у XVIII столітті була шанованою, грошей на п'єц у чоловіка не було. «Пічку подарував йому багатий сусід як подяку за те, що найсмачнішу випічку Ігнат віддавав його дітям,— розповідає Тарас Цимбала.— І саме цей п'єц був найдорожчою річчю, якою володів пекар. Хоча за тодішніми мірками ця пічка не була вельми дорогою, адже зроблена з однакових темно-зелених кахлів».

Крім родинних гербів чи романтичних послань зашифровували в малюнках на кахлях і патріотичну символіку. «Ми знайшли в архівах, що саме так виглядав символ України,— продовжує співрозмовник.— Коли два квадрати перехрещуються й утворюється восьмикутна зірка. Квітка всередині зірки означала плодючість країни. А дубовий листочок, зображений поруч, символізує єдність країни».

Якими б гарними та унікальними не були кахлі, починається п'єц не з них, а з цегли. Вона, до слова, також представлена в колекції. Деякі цеглинки навіть старші, ніж пічки, їм скоро виповниться по 500 років. Як і кахлі, стара цегла також унікальна, у наш час такої вже не роблять. Зазвичай п'єц робили з тієї ж цегли, що і стіни будинку. Цікаво, що знайдені цеглини мають написи — позначки вулиць чи районів міста, для будівництва яких вони були виготовлені. На кількох цеглинках зберігся напис «Козельники», тепер ця місцевість є частиною спального району Львова — Сихова.

Дверцята п'єців теж є своєрідними шедеврами. Їх робили на замовлення окремі майстри. Цікава деталь: раніше дверцята п'єців мали дві стінки: одна, зовнішня, для краси, інша — для безпеки. Внутрішні дверцята захищали передні від нагрівання.

На жаль, дуже багато старовинних пічок у львівських будинках нові господарі розібрали та викинули ще у 80-х роках. Знали б вони, скільки згодом ті пічки коштуватимуть! Наприклад, за експонати вищезгаданої колекції платили від 2 тисяч гривень до 20 тисяч доларів у залежності від часу створення та ступеня збереженості. Канули в Лету й архіви, у яких зберігалася інформація про п'єци. Тож збирати їхню історію доводиться буквально по піщинці з того, що лишилося в архівах, з розповідей старожилів та істориків, які цікавляться подібною тематикою.

(*Х. Інжуватова*)

ПРЯМА І НЕПРЯМА МОВА, ДІАЛОГ

Ви навчитеся:

- розрізняти пряму, непряму й невласне пряму мову, діалог, цитату;
- правильно розставляти розділові знаки при прямій мові, діалозі, цитатах;
- замінювати пряму мову непрямою й навпаки;
- виразно читати тексти з прямою мовою, діалогом, цитатами;
- правильно використовувати пряму мову, діалог, цитати у зв'язному мовленні;
- обґрунтовувати пунктограми при прямій мові.

§ 3 СПОСОБИ ПЕРЕДАЧІ ЧУЖОГО МОВЛЕННЯ. ПРЯМА І НЕПРЯМА МОВА

40 Прочитайте. З'ясуйте, які речення відповідають поданим схемам.

1. «П»,— а.
2. «П»,— а,— «п...».
3. А: «П».

1. «Я бажав би всіма силами душі, щоб музика моя поширювалась, щоб збільшувалось число людей, які люблять її і знаходять в ній втіху і підпору»,— сказав П. Чайковський, коли всі усілися. (*І. Черниш*) 2. Для цієї пори року існувало золоте правило, що опредметнилось у народному прислів'ї: «У хліба короткі ноги,— як утече, то й довгими не наздоженеш!». (*В. Скуратівський*) 3. Полюбіть труднощі і скажіть: «Благословенні є перешкоди, бо ними зростаємо»,— мужньо, окрилені духом устремління, у свідомості величі нескінченного вдосконалення творчості життя. (*О. Реріх*) 4. «Слово — перше дзеркало духу,— казав Петрарка,— а дух не останній водій слова». 5. «Людям на добро, а мені на поміч»,— сказав якось Терешко. (*Гр. Тютюнник*)

- Якими розділовими знаками відокремлюються слова автора від прямої мови?
- Якими розділовими знаками виділяється пряма мова на письмі?
- Як пряма мова передається в усному мовленні?

Буду я навчатись мови золотої

Під час спілкування часто виникає необхідність передати чиєсь мовлення. Іноді важливо передати зміст чужого мовлення дослівно, без змін. Існує дві форми передачі чужого мовлення на письмі: 1) прямою мовою; 2) непрямою мовою.

ТЕРМІНИ:

Пряма мова
Непряма мова
Невласне пряма мова

Пряма мова — це чуже мовлення, передане дослівно, із повним збереженням змісту, без змін: *«Здоров, Еоле, пане-свату! Ой, як ся маєш, як живеш? — сказала, як ввійшла у хату, Юнона.— Чи гостей не ждеш?»* (І. Котляревський).

Пряма мова звичайно супроводжується словами автора, які вказують, кому вона належить: *«А я знаю, як тебе звати»,— довірливо каже дівчина і двома пальцями перебирає скляне з краплинами сонця намистечко*. (М. Стельмах).

Чуже мовлення, передане не дослівно, а тільки загальний зміст сказаного, називається **непрямою мовою**. Наприклад, чужі слова передано прямою мовою: *Чи хто всміхнеться* (*не часто всміхалися!*) *— панночка біжить до старої: «Бабуню, мене не шанують!»* (Марко Вовчок). Зміст чужого мовлення передано від особи автора непрямою мовою: *Чи хто всміхнеться* (*не часто всміхалися!*) *— панночка біжить до старої і тут же скаржиться, що її не шанують.*

У непрямій мові змінюють особу, від імені якої передається чужа мова.

Вигуки, повторення, іноді вставні слова й частки опускаються.

Слова автора при прямій мові є синтаксичним центром, що організовує конструкцію із чужим мовленням, а також є засобом уведення чужого мовлення в розповідь. Пряма мова разом зі словами автора — це особливий тип синтаксичної будови, близький до складного безсполучникового речення з різнотипними частинами. Проте пряма мова і слова автора разом не становлять одного речення. Вони завжди виступають як окремі речення. Зв'язки ж прямої мови зі словами автора на письмі регламентуються спеціальними пунктуаційними правилами, а в усному мовленні — інтонацією.

А: «П(?!)».
«П(?!)», — а.
«П, — а. — П(?!)».
«П, — а, — п(?!)».

Слова автора можуть займати різну позицію щодо прямої мови: стояти перед прямою мовою, після неї або всередині. Пряма мова береться в лапки, а також виділяється двокрапкою або тире. Наприклад:

1. А: «П».

Василь Симоненко писав про квіти: «Слів на описи не трачу, словом не передаси їх земної, безсловесної, дивовижної краси».

2. «П»,— а.

«До числа найніжніших квітів належать лілії, лілеї, лелії»,— так пише про квітку Андрій Кондратюк.

3. «П,— а.— П».

«Яка ти розкішна, земле,— думала Маланка.— Весело засівати тебе хлібом, прикрашати тебе зелом, заквітчати квітами». (М. Коцюбинський)

Досить часто в художній літературі письменники використовують **невласне пряму мову** як особливий стилістичний прийом, за допомогою якого розкриваються внутрішні почуття героїв, їхні думки, переживання тощо. Це так звана внутрішня мова, яку передає автор твору, ніби перевтілюючись у самого персонажа.

Із граматичного боку для невласне прямої мови властива заміна особових форм дієслів першої особи, властивих непрямій мові, формами третьої особи: *Данько прискорив ходу якраз на стільки, щоб іти шість кілометрів на годину. Він ітиме до ночі, але не дасть себе наздогнати. Він глянув на сонце: йому лишилося йти ще п'ять годин. Тридцять кілометрів*. (М. Йогансен).

Практикум

41 Опрацюйте таблицю. З'ясуйте способи передачі чужого мовлення. Запишіть у таблицю приклади з художніх творів.

ПЕРЕДАЧА ЧУЖОГО МОВЛЕННЯ

Способи	Приклади
1. Речення з прямою мовою	
2. Речення з непрямою мовою	
3. Речення зі вставними словами, словосполученнями, реченнями	
4. Речення з додатками, що виражають тему чужого мовлення	
5. Діалог	
6. Речення з цитатами	
7. Невласне пряма мова	

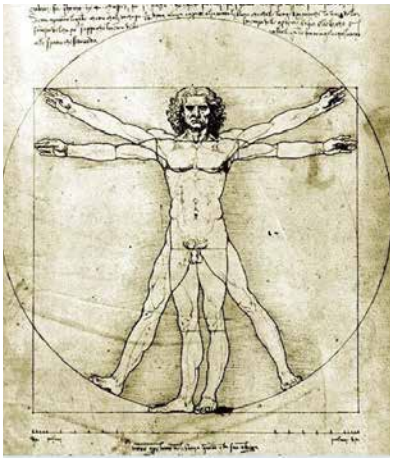

Вітровіанська людина
Леонардо да Вінчі

42 Прочитайте виразно текст. Яким способом передано думки оповідача легенди? Які ви знаєте способи передачі чужого мовлення? Перекажіть текст, уживаючи речення з прямою мовою.

ТАЛАНТИ

Один заможний чоловік вирішив подорожувати. Свій будинок він залишив наглядати трьом синам, дав їм на це гроші: старшому — п'ять, середньому — два, а молодшому — один талант (у давнину талантом називалася велика міра срібла).

Коли батько повернувся з мандрівки, він покликав своїх синів, щоб дізнатися, як вони розпорядилися талантами. Виявилося, що старший вдало використав гроші та виручив на них ще п'ять талантів. Середній син також подвоїв те, що було йому залишено. Батько був дуже задоволений і пообіцяв нагородити працелюбних дітей. Тільки молодший син не потішив старого, він сховав срібло від людей, закопавши його в землю. Розсердився батько на цього сина, назвав його ледарем та лукавим. За те, що він не захотів подбати про збільшення отриманих грошей, батько більше не став виказувати йому довіри у веденні сімейних справ.

З тих пір здібності людини стали називатися талантами. Кожна людина отримує від Бога умілі руки або ясний розум, дар щось створювати або просто добре серце. І це не може бути не задіяним, закопаним у землю. Треба використовувати протягом життя кожний свій талант так, щоб він став у пригоді як самому господареві, так і іншим людям.

- **Працюймо в парах.** Розкажіть один одному, як ви використовуєте свої таланти.
- Складіть цитатний план тексту.

43 Проаналізуйте конструкції з прямою мовою. Визначте слова автора й пряму мову. Поясніть розділові знаки при прямій мові.

І довго я шукав живущої води.
Аж повістила мені дуплината верба:
«Живої води нема на землі;
А як зугарний дійти, поспитай у сонця».
І я знайшов неходжені дороги.

Сонце спочивало на білому камені,
Серед ласкавої заросте сон-трави.
Я сказав несміливо: «Сонце, сонце!
Уділи мені живущої води,
Бо моя подруга стала землею,
І я не знаю, як її оживити».

Сонце подумало і відказало сумно:
«Живої води нема на землі;
Та нема ж її і в великому світі.
Я само посилало дітей своїх
По живущу воду в глибокі неба,
Вони розійшлись, і ніхто не вернувся».

(*В. Свідзинський*)

44 Замініть, де можливо, пряму мову спочатку непрямою, а потім — невласне прямою. Поясніть розділові знаки.

1. У своїй передмові до українського видання творів Сент-Екзюпері Євген Сверстюк писав: «Для утвердження своїх істин Сент-Екзюпері зробив усе, що міг: він їх вистраждав життям і створив у згоді з ними модель свого життя». (*М. Коцюбинська*) 2. «Мовна поведінка,— пише І. Синиця,— частина загальної поведінки людей, вона свідчить як про рівень розумового розвитку, так і про рівень її виховання. Вона репрезентує людину загалом». 3. У відповідь на знущальне: «У вас є історія?.. Тоді вже скажи, що у вас було й рицарство!» — Пріся з гордістю і гнівом стверджує: «Було! І є! Був орден лицарів Січі Запорозької... Є лицарі Сиваша та Перекопу... Києво-Могилянська академія була...». (*А. Погрібний*) 4. «Я ставив і зараз ставлю собі досить, як на письменника, виразне завдання: хочу бути літописцем українського простору в добі, яку сам бачу, чую, переживаю!» — писав якось Улас Самчук. (*Г. Костюк*)

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Подвоєні букви»
підносься, піднісся, переддень, возз'єднання, військкомат, віконниця, Вінниччина, кінний, законний, гортанний, наввипередки, осінній, сонний, останній, годинник, письменник

45 Доберіть із текстів художньої літератури шість речень, що відповідають поданим схемам.

1. А: «П».
2. «П»,— а.
3. «П,— а.— П...»
4. «П,— а.— П?»
5. «П?» — а.
6. «П,— а,— п...»

46 Утворіть із кожного речення три: у першому слова автора поставте перед прямою мовою, у другому — у середині, а в третьому — після.

1. Скільки я знаю мов, стільки разів я людина (кажуть учителі). 2. Життя коротке — поспішайте творити добро (казав О. Довженко). 3. Намагайся бути кращим за себе, а не за інших (кажуть у народі).

НАГОЛОШУЄМО ТАК

вимо́ва, ви́падок, гурто́житок, воро́та, псевдоні́м, вира́зний, чита́ння, навча́ння, чорно́слив, чорно́зем, глинозе́м, кіломе́тр, сантиме́тр, баро́метр, кварта́л, дочка́, до́нька

47 Прочитайте. Оформіть висловлювання видатної української письменниці Михайлини Коцюбинської прямою мовою, додавши слова автора в різних позиціях відносно прямої мови.

Ім'я Стуса увійшло в нашу історію як важливий чинник національного пробудження й самоусвідомлення, стало символом духовної незламності й свободи. На часі глибоке пізнання власне поетичного доробку цього самобутнього митця, і не лише в українському літературному контексті.

48 Прочитайте речення. Чи все вам зрозуміло? Не переставляючи місцями й не змінюючи жодного слова, розставте розділові знаки в реченні з прямою мовою двома способами так, щоб у одному випадку йшлося про те, що дванадцять балів отримала Оксана, а в другому — Андрій. Запишіть обидва варіанти.

Учителька сказала Оксані ставлю сьогодні дванадцять балів Андрію а ти мусиш ще попрацювати.

49 **Працюйте в парах.** Поставте слова автора в усіх можливих позиціях щодо прямої мови.

1. *Слова автора*: Писав Конфуцій.
   Пряма мова: Той, у кого в душі світить сонце, буде бачити сонце в найпохмуріший день.
2. *Слова автора*: Народ мовить.
   Пряма мова: Рушником щастя міцніше утримаєш.
3. *Слова автора*: Ліна Костенко стверджує.
   Пряма мова: Життя, як річку, не перейдеш вбрід.

- Речення запишіть, поясніть розділові знаки. Виразно прочитайте речення, з'ясуйте інтонаційні особливості кожного з них.

Домашнє завдання

50 Складіть речення на народознавчу тему, користуючись поданими нижче схемами. З'ясуйте стилістичну роль слів автора.

1. А: «П».
2. «П?» — а.
3. «П,— а,— П».
4. «П! — а.— П?»

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.

— Що називають прямою мовою? Наведіть приклади.

— Які граматичні й структурні особливості відрізняють пряму мову від непрямої?

— Яку позицію щодо слів автора може займати пряма мова?

— Яку роль виконують слова автора при прямій мові?

— Як уводять у речення пряму мову та слова автора?

— Чим відрізняється невласне пряма мова від прямої?

Культура мовлення

ЧОМУ БАТАЛЬЙОН *ДОБРОВОЛЬЧИЙ*?

Батальйон ***добровольчий***, тому що він сформований із *добровольців*, тобто тих, хто вступив до нього з власного бажання, добровільно. Якщо назвати батальйон *добровільним*, то він матиме інше значення — «який діє з доброї волі, власного бажання бійців, без чийогось насилля, примусу». Саме тому батальйон означено прикметником *добровольчий*, який утворено від іменника *доброволець*, кінцевий м'який звук [ц′] якого перед суфіксом-закінченням *-ий* змінився на [ч], а також випав голосний *е* суфікса *-ець*.

Отже, батальйон правильно називати ***добровольчим***, а не *добровільним*.

2,5 *КІЛОГРАМА*, АЛЕ ДВА З ПОЛОВИНОЮ *КІЛОГРАМИ*

Помиляються ті, хто вживає *два з половиною кілограма*, *три з половиною кілометра*, *чотири з половиною гектара* та ін. Запам'ятаймо: у формі родового відмінка однини іменники вживають лише з дробовими числівниками: ***2,5 кілограма; 3,5 кілометра; 4,5 гектара***. Якщо ж значення дробового числівника *0,5* передають формою *з половиною*, то поєднуваний з ним іменник має форму множини: *два* ***з половиною кілограми***, *три* ***з половиною кілометри***, *чотири* ***з половиною гектари***.

§ 4 РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ПРЯМІЙ МОВІ

51 **Спостереження-аналіз.** Прочитайте. Знайдіть у реченні спочатку пряму мову, що передає шепіт легкого грайливого вітру, потім слова автора, що супроводжують шепіт. Поясніть уживання розділових знаків.

Того дня, незважаючи на дрібний дощ, сонячне проміння пронизувало повітря, а легкий грайливий вітер шепотів: «Не бійся, усе буде добре...». (*М. Кошка*)

Буду я навчатись мови золотої

Розділові знаки при прямій мові

1. Пряма мова береться з обох боків у лапки. Причому в лапки беруться також знак питання, знак оклику й три крапки. Крапка й кома виносяться за лапки. Проте, якщо вже є знак питання, знак оклику чи три крапки, то ні крапка, ні кома після них не ставляться: *Вийшов він од неї, моргнув на нас та й каже: «За мною йдіть!» І пані з дверей каже: «Йдіть за ним!»* (П. Куліш).

2. Якщо слова автора розривають пряму мову на межі двох речень, то після слів автора замість коми ставиться крапка: *«Помилуйте! — йому Ягнятко каже. — На світі я ще й году не прожив».* (Л. Глібов).

3. Якщо слова автора стоять перед прямою мовою, то після них ставиться двокрапка, а якщо всередині або після неї, то виділяються комою й тире і пишуться з малої букви: *Очі Мальви ніби злилися з материними…, вона розвела руками і заговорила, прислухаючись до власних слів: «Доля моя, мамо… Це доля моя…»* (Р. Іваничук); *«Де та квітка взялася на долині, та ще така здорова?» — подумав Лаврін.* (І. Нечуй-Левицький); *«Мабуть, причудилось»,— подумав юнак, але вже не чіпав ромашки.* (В. Гжицький).

А: «П(?!)».
«П(?!)», — а.
«П, — а. — П(?!)».
«П, — а, — п(?!)».

4. Коли пряму мову передають у формі діалогу, кожну репліку починають з нового рядка, перед нею ставлять тире і не вживають лапки. Інші розділові знаки ставлять, як звичайно при прямій мові.

— А що, дітки,— питає бабуся.— Чого прийшли, мої соколята? Малі мовчать та тільки оком закидають у коші з яблуками.

— Ходіть лишень ближче, хлопченята: я по яблучку вам дам,— каже на їх бабуся.

Дітвора так і сипнула в сад.

(Марко Вовчок)

Практикум

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Уживання знака м'якшення»

уманський, ірпінський, менший, доньчин, матінко, Гальці, галці

ЗРАЗОК СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ РЕЧЕННЯ З ПРЯМОЮ МОВОЮ

Люба говорить: «Прийде мій тато, візьме мене на руки і високо-високо, аж до самого неба підійме». (М. Стельмах)

1) Речення з прямою мовою;
2) слова автора — *Люба говорить*;
3) пряма мова — *«Прийде мій тато, візьме мене на руки і високо-високо, аж до самого неба підійме»*;
4) слова автора виражені простим непоширеним, двоскладним, повним реченням, що складається з підмета *Люба* і присудка *говорить*; пряма мова є простим поширеним, двоскладним реченням, ускладненим однорідними членами;
5) схема: А: «П».

52 Прочитайте. З'ясуйте, які розділові знаки вживаються в поданих реченнях із прямою мовою.

1. «Що це за дівчина? Де вона взялася в нашому селі?» — думав молодий Джеря, надіваючи шапку і перекидаючи свитку через плече. (*І. Нечуй-Левицький*) 2. «Він,— пише цитований М. Костомаровим історик,— не мав жалю над противником. Мстивий, жорстокий, невразливий на сльози і кров, був він роджений для війни». (*Д. Донцов*) 3. «На дії і вчинки людей,— говорив Аристотель,— впливають сім чинників: випадок, природа, примус, звичка, розум, бажання, пристрасть». (*Із книги «Мистецтво говорити»*) 4. Батько часто говорив: «Дружній череді вовк не страшний». (*М. Номис*) 5. Якось я продекламувала Максимові Рильському його «Слово про рідну матір», яке щойно побачило світ,— «Благословен той день і час...» Він слухав, похитуючи головою, а тоді сказав: «Ну й молодчина! Я б зроду такого довгого не запам'ятав!» 6. Правду сказав Екзюпері: «Про собор не скажеш нічого істотного, коли говорити лише про камені». Отак і я — «я ототожнив собор із сумою каменів, і потроху моя спадщина випарувалась. Треба відбудувати людину». (*Є. Сверстюк*) 7. «Я тебе питаю без жартів»,— сказав Роман. (*І. Нечуй-Левицький*) 8. «На поезію,— писав Б. Грінченко в одному з листів,— завжди я мав тільки короткі хвилини, вільні від праці, часом любої, дорогої, здебільшого нудної, наймитської. Моя пісня — то мій робітницький відпочинок і моя робітницька молитва-надія». (*Л. Старовойт*)

- Накресліть схеми речень з прямою мовою.

53 Перепишіть. У реченнях з прямою мовою поставте пропущені розділові знаки.

1. Ви умієте розмовляти з ангелами сказала княжна то розкажіть що вони вам говорять. (*Д. Чуб*) 2. А основним заповітом наших прадавніх медиків було приблизно таке Природа усе дала людині щоб вона жила довго і була здоровою. Треба лише знати природу і вона сама підкаже що як коли скільки їсти як рухатися і працювати щоб не шукати ліків. (*О. Єфімов*) 4. Хтось із великих людей сказав Усе минає а слово залишається. (*М. Слабошпицький*) 5. Мова народу писав Олесь Гончар це найбільший національний скарб і ми всі маємо його оберігати маємо наполегливо розвивати оновлювати збагачу-

НАГОЛОШУЄМО ТАК

будува́ти — буду́ю, кува́ти — кую́, дава́ти — даю́, коха́ти — коха́ю, люби́ти — люблю́, везти́ — везу́, вести́ — веду́, бі́гти — біжу́, ми́ти — ми́ю, каза́ти — кажу́, ка́жеш, ка́же, ка́жемо, писа́ти — пишу́, пи́шеш, пи́ше, пи́шемо, мовча́ти — мовчу́, мовчи́ш, мовчи́ть, мовчимо́

вати мову народу своєю літературною творчістю. (*Ю. Смолич*)

6. У своєму виступі Володимир Олександрович Сухомлинський сказав Я склав казку тільки для того щоб слухаючи її діти з почуттям подиву відкрили важливу істину людського буття: Людина лише тоді стає справжньою людиною коли вона любить. (*В. Кожухар*)

- Накресліть схеми речень.

54 Доберіть з текстів художньої літератури шість речень з прямою мовою, у яких слова автора стоять перед прямою мовою, у середині та після неї. Поясніть розділові знаки.

СПІЛКУВАННЯ

55 **Працюймо в парах.** Складіть речення з прямою мовою за поданими схемами.

1. «П»,— а.
2. «П,— а.— П».
3. «П,— а,— п».
4. А: «П».
5. А: «П!»
6. А: «П?»

- Перевірте один в одного правильність виконання. Проаналізуйте роботу сусіда. Скажіть, які вміння в нього сформовані добре, які потребують удосконалення.

56 Складіть і запишіть діалог за однією з фотоілюстрацій, оформивши його як пряму мову. Поясніть розділові знаки в реченнях із прямою мовою.

57 **Працюймо в парах.** Розіграйте в особах знайомство в потязі, на відпочинку, уживаючи речення з прямою мовою.

Домашнє завдання

58 Прочитайте текст. Визначте його стиль, тему, доберіть заголовок. Випишіть речення з прямою мовою, поясніть розділові знаки.

Як же загартувати свою волю, виробити самостійність у судженнях і справах, не стати рабом власних звичок?

Згадується кілька давніх порад, що дійшли до нас крізь тисячоліття. Одна з них: «Пізнай себе самого». Лише об'єктивно, добре розібравшись у собі, своїх нахилах, уподобаннях, можна

дібрати й відповідні засоби самовиховання. «У кожної людини — три характери,— дотепно зазначав Віктор Гюго.— Той, який їй приписують, той, який вона приписує собі сама, і, врешті, той, який є насправді».

Тож дуже важливо без самозакоханості чи самопринижения з'ясувати, який же у вас характер. Адже ніхто не знає вас краще, ніж ви самі.

Друга порада: «Здолай себе». Нерідко запитують: «Навіщо? Хіба не ліпше жити, довіряючись своїм відчуттям і бажанням?»

Та життя неспростовно доводить: саме з перемог над собою починаються й перемоги в житті. Це в усі часи підкреслювали й видатні уми людства. Приміром, давньоримський філософ і письменник Луцій Анней Сенека казав: «Ніяка влада не більша й не менша від влади людини над собою». Л. М. Толстой стверджував: «Сказати, що я не можу зробити над собою зусилля для того, щоб утриматися від поганого вчинку, усе одно, що визнати себе не людиною, навіть не твариною, а річчю...»

І це цілком зрозуміло: ніщо в житті легко не дається. Щоб досягти поставленої мети, треба безперервно вимагати від себе більшого, підніматися щораз на вищий щабель.

Третя порада: «Створи себе». Лише безперервна робота над собою, постійне самовдосконалення принесе бажані результати. «Поради хороші,— погодитеся ви.— Але ж як їх виконати?»

Щодо самопізнання, то тут самооцінка й самоконтроль мають стати вашою щоденною необхідністю. Завершуючи день, обов'язково проаналізуйте, як прожили його, що доброго чи поганого зробили, наскільки наблизилися до поставленої мети. Добре занотовувати такі враження й оцінки до щоденника. Це допоможе вам, час від часу повертаючись до попередніх записів, точніше осмислювати свої вчинки: раніше, гляди, погарячкував, поквапився з висновками, а пізніше, заспокоївшись, бачиш, що помилявся. Та й досвіду, знань з кожним роком додаватиметься.

(*Г. Навроцька*)

Нік Вуйчич

- Підготуйте повідомлення на тему «Що ж таке характер? Як він формується?».

Перевірте себе

- Дайте відповідь на запитання.

— Які розділові знаки ставлять у реченнях із прямою мовою? Наведіть приклади.

- Продовжте речення.

— Я навчилася (навчився) ...

— Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

Культура мовлення

САЙТ І *ВЕБ-САЙТ* У РОДОВОМУ ВІДМІНКУ ОДНИНИ

Новітні орфографічні словники української мови подають різні закінчення родового відмінка однини для іменників *сайт* і *веб-сайт*, а саме: ***сайта*** і ***веб-сайту***. Фахівці вважають ці слова синонімічними, бо вони виражають загальне значення «місце в Інтернеті, в інформаційному просторі». Іменники чоловічого роду II відміни з таким значенням у цій відмінковій формі повинні мати закінчення *-у* (див. Український правопис, § 48, п. 2, д).

Отже, у родовому відмінку однини потрібно писати ***сайту***, ***веб-сайту***.

(*К. Городенська*)

§ 5 ЗАМІНА ПРЯМОЇ МОВИ НЕПРЯМОЮ Й НЕПРЯМОЇ — АВТОРСЬКОЮ

59 Прочитайте речення. Знайдіть у них ознаки непрямої мови. Визначте авторські слова й чужу мову.

1. Учитель сказав Романові, щоб той готувався до олімпіади. 2. Однокласники поцікавилися, коли відкриється виставка. 3. Бабуся запитала про те, скільки я отримала за диктант. 4. Мене попросили, щоб я віднесла книги до бібліотеки. 5. Директор поцікавився, хто брав участь у спортивних змаганнях.

Буду я навчатись мови золотої

Непряма мова — це чуже мовлення, уведене автором розповіді в текст у формі з'ясувальної підрядної частини складнопідрядного речення. Вона не є самостійною синтаксичною одиницею, а разом зі словами автора становить складнопідрядне з'ясувальне речення, у якому головна частина — це слова автора, а підрядна — непряма мова: *Костянтин Ушинський неодноразово наголошував, що тільки особистість може творити особистість, тільки характером можна сформувати характер*.

Під час заміни прямої мови непрямою до головної частини (слів автора) за допомогою сполучників *що, щоб, чи* та сполучних слів займенниково-прислівникового походження приєднується підрядна частина, якою стає пряма мова: *Літо осені питає: «Де поділись журавлі?»*. (В. Китайгородська) — *Літо осені питає, де поділись журавлі. «Тільки ж не піди, неначе рак по дрижджі»,— застерігає мати.* (М. Стельмах) — *Мати застерігає, щоб не пішов, неначе рак по дрижджі*.

Непряма мова не відтворює точно чужої мови, а передає лише її загальний зміст. Не входять до непрямої мови такі елементи живого розмовного мовлення, як звертання, вигуки, вставні слова, частки тощо. У непрямій мові не відтворюється інтонаційна своєрідність чужої мови, тому не завжди заміна прямої мови непрямою є доцільною.

Практикум

60 Перебудуйте речення з непрямою мовою на речення з прямою мовою.

НАГОЛОШУЄМО ТАК

ви́будувати — ви́будую, ви́будуєш, ви́будуємо, показа́ти — покажу́, пока́жеш, пока́жемо, покажи́ — покажімо, покажіть, ви́кажи — ви́кажімо, ви́кажіть, мести́ — мела́, ли́ти — лила́

1. Володимир Мономах заповідав, щоб ми не забували того доброго, що вміємо, а чого не вміємо, того навчалися. 2. Ще Нестор Літописець застерігав, що від гріховного кореня поганий плід буває. 3. Григорій Сковорода писав, що любов виникає з любові. 4. Іван Котляревський стверджував, що де згода в сімействі, де мир і тишина, щасливі там люди, блаженна сторона. 5. Пророчими є слова Тараса Шевченка, що діла добрих оновляться, діла злих загинуть. 6. Леся Українка вважала, що

немає честі нападати ззаду. 7. Іван Франко переконував, що література кожного народу — це найкраще дзеркало його життя. 8. На думку Ліни Костенко, в дитинстві відкриваєш материк, котрий назветься потім — Батьківщина. 9. Як важливо, за твердженням Олеся Гончара, щоб людина не втратила віри, не розгубила надій. 10. Дев'ятий президент Ізраїлю Шимон Перес, виступаючи перед українською молоддю, радив мріяти про більше, оскільки, чим більші мрії, тим більші здобутки. 11. За висловом Дипака Чопри, якщо є бажання отримувати радість, треба віддавати радість іншим; якщо є бажання кохати, треба навчитися дарувати кохання іншим. 12. Хтось скаже, що для того, щоб віддавати іншим, треба спочатку самому придбати... Не обов'язково, адже можна подарувати людині усмішку, підтримку, навіть обійми можуть дати відчуття великого щастя. 13. Відомий мовознавець Ізмаїл Срезневський звернув увагу на високу мелодійність української мови, зазначивши, що ця мова є одна з найбагатших мов слов'янських, що вона навряд чи уважить богемській щодо рясноти слів та висловів, польській щодо барвистості, сербській щодо приємності, що це мова, яка навіть у вигляді необробленому може стати нарівні з мовами, обробленими гнучкістю і багатством синтаксичним, мова поетична, музикальна, мальовнича.

- Поміркуйте над змістом опрацьованих висловлювань. Розгорніть у власний текст пораду Шимона Переса: «Мрійте про більше. Чим більші ваші мрії, тим більше ви здобудете».

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Написання разом та через дефіс слів з *пів-*»

півараркуша, півгодини, півдюжини, півкарбованця, півколо, півмісяць, півогірка, пів'яблука, пів-Європи, пів-Києва, півкниги, півострів, півсклянки, пів'ящика, піввідра, півкавуна, півобруча, півхустки, пів-Італії, пів-Азії, пів-Байкалу, піволівця, півтонни, півапельсина, півнеба, пів'яру, півстола, пів-Одеси, пів'ями, півзагону

61 Прочитайте текст. Перекажіть його, замінюючи пряму мову непрямою. Що змінилося при цьому? Який варіант передачі чужої мови є доцільнішим у цьому випадку? Свої думки обґрунтуйте.

«КЛЮЧ» ВІД ЗДОРОВ'Я

Хочу поговорити про «ключ» від здоров'я. Це сила волі, уміння досягти поставлених цілей, завершувати слово ділом.

На жаль, у юному віці цей «ключ» є не в кожного. Нині, як ніколи раніше, часто доводиться бачити чимало молодих людей, які люблять похизуватися своїми знаннями з тієї чи іншої галузі, та далі цього не йдуть. Скажімо, чудово розуміючись в усіх стилях плавання, знаючи до дрібниць і результати, і методики тренувань видатних спортсменів, нерідко самі заледве тримаються на поверхні води. Годинами доводять комусь користь дихальних вправ Хатха-йоги та при цьому не кидають палити, легко назвуть вам рекордсменів, а самі вранці ніяк не піднімуться на зарядку.

Людину, яка в юності не виховала в собі силу волі, працьовитість, пізніше, як правило, не вдовольняє ні робота, ні батьки, ні сім'я. На всіх вона ображена, усі довкола, виявляється, їй зобов'язані чимось, завинили в чомусь. Такі байдужі і до власного здоров'я, не дбають про те, як зміцнити його, удосконалити себе самого.

За тисячолітній досвід людства викристалізувалося мудре прислів'я: «Посієш вчинок — пожнеш звичку, посієш звичку — пожнеш характер, посієш характер — пожнеш долю». Ви

якраз увійшли в ту відповідальну пору духовного «засіву», від якого залежатимуть майбутні «врожаї» — змістовність, повноцінність життя.

(*З підручника*)

СПІЛКУВАННЯ

62 Підготуйте репортаж, обравши один із варіантів: 1) з концерту гурту «Океан Ельзи»; 2) з футбольного матчу; 3) з виставки картин; 4) з краєзнавчого музею. Скористайтеся поданою нижче пам'яткою*.

Репортаж — один із популярних жанрів журналістики, мета якого — створити «ефект присутності», дати змогу глядачеві, слухачеві або читачеві побачити ситуацію очима журналіста.

ПАМ'ЯТКА

Композиційно репортаж складається з 3 частин.

1. **Вступ.** Місце і час події, опис її учасників. Вступ має бути яскравим, щоб привернути увагу й викликати бажання продовжити ознайомлення з матеріалом.
2. **Основна частина.** Інформаційний блок. Характеристика події, діалоги з учасниками, описи деталей, які допоможуть краще вникнути в суть того, що відбувається і відчути свою причетність до події.
3. **Кінцівка.** Враження автора, його думки та емоції, оцінка події.

Домашнє завдання

63 Прочитайте текст.

Поразка — це не тільки біда. Це ще й благо, добро. Поразка мусить стимулювати на чергову перемогу — це логіка сильних (а Ти — мужчина!).

У поразці опускають руки лише слабкі. Освіта потрібна людині не для іспиту і вступу до технікуму, а для неї самої. Ти повинен бути освіченою людиною. Освіта — це вид гігієни. Письмо з помилками — то як немиті руки чи зуби. Бо теперішня людина — не тільки освічена. Людина — це обов'язок, а не титул (народився — і вже людина). Людина твориться, самонароджується. Власне, хто Ти є поки що? Кавалок глини — сирої, пластичної. Бери цей кавалок у обидві жмені і мни — доти, поки з нього не вийде щось тверде, окреслене, перем'яте. Уяви, що Бог, який творить людей — це Ти сам. Ти є Бог. Отож, як Бог самого себе, мни свою глину в руках, поки не відчуєш під мозолями кремінь.

- Які думки й почуття викликав у вас лист батька до сина?
- Виокремте з тексту найвагоміші, на вашу думку, три-чотири тези й запишіть їх як речення з прямою мовою.
- До чого спонукає вас цей текст?

Перевірте себе

● Дайте відповіді на запитання.

— У яких за будовою реченнях передається не лише зміст чужого мовлення, а й форма, емоційність, а в яких — тільки зміст?

— Які розділові знаки ставляться в реченнях з непрямою мовою? Сформулюйте правила.

— Як оформлюються розповідні речення прямої мови при заміні непрямою мовою?

● Продовжте речення.

— Я навчилася (навчився) ...

— Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

ОБ'ЄДНАННЯ ЧИ *ОБ'ЄДНА́ННЯ*?

Під впливом різних причин мовці іноді неправильно наголошують слова. Це особливо помітно під час офіційного спілкування, коли треба говорити експромтом — відповідати на запитання, брати участь у дебатах, дискутувати з опонентами. Неправильне наголошування слів, як і неправильна вимова звуків і звукосполучень, відволікають слухачів, особливо тих, хто володіє літературною мовою. Готуючись виступити публічно, потрібно враховувати особливості нормативного наголошування слів. Отже, наголос в українській мові: а) різномісний, або вільний, тобто не закріплений за якимось складом слова: наукóвий, фахóвий; б) рухомий, тобто змінюваний у різних формах того самого слова або в спільнокореневих словах: голова́ — го́лови — голови́ — голíв, каза́ти — ка́жеш — кажу́, за́хист — захища́ти — захи́щений, ана́ліз — аналізува́ти — проаналізо́ваний; в) розрізнювальний, тобто допомагає розрізнювати значення слів: ви́конання (закінченість дії: *ви́конання наказу*) — виконáння (незакінченість дії: *виконáння службових обов'язків*), об'éднання (спілка, організація: *об'éднання підприємців*) — об'єднáння (дія: *об'єднáння зусиль*), ви́года (користь: *економічна ви́года*) — вигóда (зручність: *маєток з усіма вигóдами*), господáрський (належить господарству: *господáрський розрахунок*) — госпóдарський (належить господареві: *госпóдарські звички*), ві́домість (документ: *екзаменаційна ві́домість*) — відóмість (звістка, дані, популярність: *отримувати відóмість*); магíстерський (який стосується магістра, глави лицарського ордену: *магíстерський титул*) — магістéрський (який стосується особи, що має науковий ступінь: *магістéрська дисертація*); граматичні форми слів: свіжі новúни — не чув новúни, будемо скликáти — негайно склúкати.

(*З журналу «Культура слова»*)

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

ЧИТАННЯ ОЗНАЙОМЛЮВАЛЬНЕ, ВИВЧАЛЬНЕ І ПЕРЕГЛЯДОВЕ

Буду я навчатись мови золотої

ТЕРМІНИ:

Читання ознайомлювальне, вивчальне і переглядове

Ознайомлювальне читання забезпечує розуміння до 70 % фактів тексту з точним розумінням його основної інформації. Темп читання — 180–190 слів/хв. Це найпоширеніший режим читання, саме так ми читаємо художню літературу, газети, журнали. Особливістю цього способу читання є високий темп ознайомлення з усім текстом, точність розуміння основного змісту та найбільш суттєвих деталей.

Вивчальне читання забезпечує повне та неперекручене розуміння всієї інформації тексту, основної та другорядної. Його темп — 50–60 слів/хв. Такий режим читання поширений у повсякденному житті, а в професійній діяльності так читають різні документи, спеціальні матеріали, статті, де є дуже важлива інформація. Мета вивчального читання — досягти максимально повного й точного розуміння змісту тексту і його критичного осмислення.

Переглядове читання використовується для визначення теми та головних питань, які розглядаються в тексті. Його темп — 1–1,5 сторінки/хв. Основна мета читача в цьому випадку — визначити для себе, чи варто читати весь текст, чи є в ньому те, що вас зацікавило; швидко переглянути ряд матеріалів для того, щоб знайти конкретну інформацію, пов'язану з власними інтересами або задану вчителем.

64 Прочитайте текст. Визначте стиль і тип мовлення. Спрогнозуйте ситуації, під час яких можна використати кожен із видів читання цього тексту.

З-поміж величезної археологічної спадщини України особливе місце посідає трипільська культура, з якою пов'язують процес створення підвалин сучасної цивілізації на території України — розвиток аграрних технологій, металургії, становлення світогляду та етнографічних рис. Поява трипільської археологічної культури понад сім тисячоліть тому стала одним із поворотних моментів історії цього краю і багато в чому визначила його належність до європейської цивілізації.

Не так багато українців сьогодні можуть стверджувати, що знають історію своєї держави чи принаймні пам'ятають повний її шкільний курс. Але ж насправді життєпис нашої країни приховує ще безліч цікавих сторінок, які, хоч і пожовкли від часу, відкриваються нам дедалі більш широкою гамою кольорів.

Про Трипілля, хоч тема ця довго замовчувалася, незважаючи на безліч археологічних знахідок, останнім часом написано

чимало. Трипільська кераміка, розписана червоною, чорною та білою фарбами, експонується в музеях Києва, Черкас, Переяслава-Хмельницького, у Кам'янці-Подільському, Чернівцях, Івано-Франківську, Умані, Борисполі, Одесі, Каневі, Вінниці, Львові, Борщові й Збаражі Тернопільської області, навіть у сільських музеях, скажімо, у Буші на Вінниччині, низці музеїв на Київщині. Виставки артефактів* із давніх поселень проводяться не лише в нас, а й за кордоном. Однак про Трипільську цивілізацію багато українців так і не знає.

Трипільська кераміка

Отже, на наших теренах проживав настільки давній народ, що навіть назву його не зафіксовано у стародавніх написах, і вона загубилася в глибині тисячоліть. На жаль, ми не знаємо як себе називали ті, хто залишив нам у спадок першу хліборобську культуру, колесо, величезну кількість артефактів, як їх називали їхні сусіди.

Творці Трипілля стояли біля витоків цивілізації Європи і зробили дуже вагомий внесок у формування сучасної культури України. На території Києва поселення трипільців знайдено на Замковій горі, Львівській площі, Кирилівських висотах, у Видубичах, Дарниці та Чапаєвці. На півночі кордон трипільської культури проходив десь за 100 кілометрів вище Києва, а на півдні сягав Чорного моря.

Нині трипільську спадщину досліджують учені різних країн. Багаті археологічні колекції виставлені в музеях і нагромаджені в університетах, дослідницьких інститутах та приватних колекціях. Найбільші археологічні скарби зібрані в Києві, у Національному музеї історії України та Археологічному музеї Інституту археології НАНУ. Трипільські колекції також є в музеях Польщі (Краків, Варшава, Познань), Великобританії (Лондон), Австрії (Відень).

Проте найбільша таємниця трипільської цивілізації полягає в питанні: яким чином вона перетворилася на «найвищий культурний вияв Європи» в IV–III тис. до н. е., «святиню землі української», ба, лягла у підвалини української нації й стала «серцем українства»? Адже донедавна поняття «трипільська культура» становило лише назву унікальної хліборобської цивілізації.

Скільки таємниць приховує в собі трипільська культура, скільки всього може відкрити для сучасного світу! Як свідчать численні публікації, усім нам слід звернутися до наших витоків. Зокрема, на цю давню хліборобську цивілізацію мають звернути увагу наші аграрії з огляду на досвід ведення сільського господарства.

(*А. Семенчук*)

- Доберіть синоніми до слів *унікальний, сьогодні, життєпис*.
- Ознайомтеся в етимологічному словнику зі статтями *цивілізація, археологія, публікація, виток*.
- Поясніть походження назви *трипілля*.
- Визначте, якою частиною мови є виділені слова: ***їх*** *називали* ***їхні*** *сусіди*. Чим зумовлені складнощі в правильному вживанні слів *їх* і *їхній*?

- Поясніть написання власних назв.
- Зверніть увагу: у тексті в одних випадках сполучення слів трипільська *культура* написано в лапках, в інших — без лапок. Поясніть таке вживання лапок.
- Виконайте одне із завдань.

А Підготуйте повідомлення про роль трипільської культури в розвиткові історії, агрономії, гончарстві та ін.

Б Поясніть, як ви розумієте вислів *трипільська цивілізація*.

65 Прочитайте текст, використовуючи вивчальний тип читання. Визначте тему, мікротеми. Яка головна думка тексту? До якого стилю мовлення він належить?

Стеблів. Берег річки Рось

Пригадались уривки з описуванням природи. А вони завжди були, коли ми вивчали за шкільною програмою твори Івана Семеновича Нечуя-Левицького. Пригадуєте? «Широкою долиною між двома рядками розложистих гір тихо тече по Васильківщині невеличка річка Раставиця... По обидва береги Раставиці через усю Вербівку стеляться сукупні городи та левади, не огороджені тинами... Понад самим берегом в'ється в траві стежка через усе село. Підеш тією стежкою, глянеш кругом себе і скрізь бачиш зелене-зелене море верб, садків, конопель, соняшників, кукурудзи та густої осоки». Так починається повість «Микола Джеря»...

І лише через роки, відвідавши Стеблів, зрозумів душу цього митця. Навіть зараз природа Черкащини вражає, а те місце у Стеблеві, де минули дитячі роки письменника, на високому березі Росі,— неймовірна краса! Рось тут робить велику петлю, а трохи далі за течією — знамениті стеблівські пороги, описані у творах митця. З-під води виглядають скелі Нечуя-Левицького, Адама Міцкевича, який гостював у Стеблеві і навіть присвятив йому вірш, скелі Сфінкс, Бурлачка, Козак-Камінь... За радянських часів тут звели Стеблівську ГЕС — найбільшу на річці Рось, і дві третини кам'яних скель пішло під воду. Сьогодні вже важко уявити, якою була долина Росі до будівництва електростанції, але навіть її залишки мають такий вигляд, що «будь-які епітети тут недоречні».

Стеблів. Пам'ятник героїні твору «Микола Джеря» Нимидорі

У Стеблеві донині збереглась батьківська хата — сільська плебанія*, де жила сім'я священика Семена Левицького і де тепер музей письменника. Плебанія майже не змінилася з тих часів. Тут усе дихає атмосферою минулого. Є особисті речі сім'ї Левицьких, які зберіг брат письменника Амвросій. Він був парохом* у Стеблеві після батька, а з київської квартири письменника сюди перевезли фортепіано і робочий стіл.

У Стеблеві й у навколишніх селах ще донині живуть Кайдаші. У музеї можна багато дізнатися і про героїв безсмертних творів Нечуя-Левицького, і про нього самого — від дитинства до останніх днів життя, які письменник провів у великій нужді й тихо відійшов у потойбічний світ.

...У дворі садиби — пам'ятник письменнику, який ніби оперся на книжку, трохи далі у скверику — пам'ятник героїні твору «Микола Джеря» Нимидорі. Унизу обійстя — поті-

чок і криниця. Та сама криниця, з якої пив воду письменник. Вода в ній і зараз смачна і холодна-холодна. П'ємо її жадібно, великими ковтками прямо з відра. А в кількох хвилинах ходьби від цієї хати-музею тихо несе свої води Рось. Виходиш на високий берег — і німієш від чудового краєвиду. Голова крутиться від пахощів розквітлої акації, якої тут сила-силенна. По дорозі сюди ми зустрічали акацієві гаї. Так ось який Нечуїв край навіть у наш техногенний час! А яким він був сто, двісті років тому? Мабуть, справді, як писав письменник, гарбузи самі лізли на тин.

(*За Й. Марухняком*)

● Виконайте тестові завдання.

1. Повість «Микола Джеря» починається рядками
   А «Широкою долиною між двома рядками розложистих гір тихо тече по Васильківщині невеличка річка Раставиця...»
   Б «Недалеко от Богуслава, коло Росі, в довгому покрученому яру розкинулось село Семигори. Яр в'ється гадюкою між крутими горами, між зеленими терасами...»
   В «Одного літнього гарячого дня, в місяці липні 183... року, з города Тули вийшла купка хлопців, убраних подорожньому»
   Г «Ой, люди добрі! Що мені на світі божому робить? Не можна, не можна за лихими сусідами на селі вдержатись»
2. Дитячі роки І. Нечуя-Левицького минули
   А у Стеблеві
   Б у Львові
   В у Харкові
   Г в Одесі
3. У Стеблеві робить велику петлю річка
   А Буг
   Б Дніпро
   В Рось
   Г Устя
4. У Стеблеві гостював і навіть присвятив йому вірш
   А Адам Міцкевич
   Б Генріх Гейне
   В Олександр Пушкін
   Г Іван Франко
5. Батько Івана Нечуя-Левицького, Семен Левицький, був
   А писарем
   Б учителем
   В лікарем
   Г священиком
6. З київської квартири письменника в музей, що в Стеблеві, перевезли
   А настільну лампу
   Б фортепіано і робочий стіл
   В рушники
   Г стілець і шафу
7. У дворі садиби знаходиться
   А пам'ятник Кайдашу
   Б пам'ятник Кайдашисі
   В пам'ятник письменнику
   Г пам'ятник батькові письменника
8. Пам'ятник героїні твору «Микола Джеря» Нимидорі знаходиться
   А у скверику
   Б у дворі садиби
   В на березі річки
   Г на скелі
9. Місто Стеблів знаходиться
   А на Черкащині
   Б на Чернігівщині
   В на Полтавщині
   Г на Волині
10. Текст починається уривком із твору
    А «Микола Джеря»
    Б «Дві московки»
    В «Кайдашева сім'я»
    Г «Хмари»
11. Найбільшою на річці Рось є ГЕС
    А Корсунь-Шевченківська
    Б Богуславська
    В Стеблівська
    Г Дибінська
12. Текст має ознаки стилю
    А публіцистичного
    Б розмовного
    В офіційно-ділового
    Г художнього